

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

FIKHİN DÜNYEVİLEŞMESİ TARTIŞMALARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Maygöl AYDIN

BURSA – 2023

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

FIKHİN DÜNYEVİLEŞMESİ TARTIŞMALARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Maygöl AYDIN
Orcid:

Danışman:
Doç. Dr. Mehmet Salih KUMAŞ

BURSA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 701923019 numaralı Maygöl AYDIN'IN hazırladığı "FIKHİN DÜNYEVİLEŞMESİ TARTIŞMALARI" konulu yüksek lisans ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20.... günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Salih KUMAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Seyit Mehmet UĞUR
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Mustafa ATEŞ
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

17.08.2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 13/07/2023

Tez Başlığı / Konusu: "Fıkıhın Dünyevileşmesi Tartışmaları"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 58 sayfalık kısmına ilişkin, .13.7.2023 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı 11 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

13/07//2023

Adı Soyadı:	Maygül AYDIN
Öğrenci No:	701923019
Anabilim Dalı:	Temel İslâm Bilimleri
Programı:	İslam Hukuku
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Salih KUMAŞ

17/08/2023

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Fıkıhın Dünyevileşmesi Tartışmaları” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

13/07/2023

Adı Soyadı: MAYGÜL AYDIN

Öğrenci No: 701923019

Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri

Programı: İslam Hukuku

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Maygül AYDIN
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Hukuku
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Mezuniyet Tarihi	: 17/08 /2023
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Mehmet Salih KUMAŞ

Fıkıhın Dünyevileşmesi Tartışmaları

Dünyevileşme, genel anlamda ahlakî, sosyal ve ticari konularda kişinin emeğini, imkanını dünyevi unsurlara yoğunlaştırması; bu hususlarda dinî değerleri gözetmeyişi ya da çok az gözetmesi; insanın kendini dünyanın çekiciliğine kaptırması şeklinde tanımlanabilir. Dünyevileşme, insanın hayat tarzından düşünme biçimine, varlıkları algılamasından olaylara ve olgulara bakış açısına kadar birçok konuyu kapsamaktadır. Dinî inanç, sembol ve değerlerin hayatın dışına itilmesi anlamına gelen dünyevileşme gerek bireysel hayatta gerekse de toplumsal hayatta dinin etkisinin zayıflaması ya da kaybolması anlamına gelmektedir.

İslam'ın ilk dönemlerinde fıkıh kavramı “Kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesi” şeklinde tanımlanmakta ve tanımdan da anlaşılacağı üzere bireyin hayatının itikadi, ameli ve ahlaki bütün yönlerini kapsamaktaydı. Ancak özellikle de disiplinlerin birbirinden ayrılmasıyla birlikte fıkıh kavramı anlam daralmasına uğramış ve daha önceleri bireyin hayatıyla ilgili bütün yönleri kapsarken artık şer’i amelî hükümleri ifade eder hale gelmiştir. Zaman içerisinde de şer’i amelî hükümlerin zahiri yönü daha ön plana çıkmış ve ahlak kuralları geri planda kalarak etkisini yitirmeye başlamıştır. Bu da fıkıhın modern hukuk gibi dünyevi bir ilim olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bugün kullanılan İslam hukuku tabiri de bu düşüncüyü ortaya koymaktadır. Nitekim İslam hukuku tabiri günümüzde akademik alanda fıkıh kavramı yerine kullanılsa da fıkıhın aksine ibadet konuları hukuk alanından ayrılarak daha çok ilmihal türü eserlerde ele alınmaya başlanmış, İslam hukukunda ise muamelat ve ukûbat alanını ilgilendiren konular işlenmiştir.

Tezimizde de fıkıh kavramının yaşamış olduğu değişimi, İslam hukuku tabirine geçişle beraber hukukla arasındaki benzerlik ve farklılıkları, fıkıhın dünyevileşmesine sebep olan faktörleri ve bu dünyevileşmenin yansımalarını tespit ederek bunları incelemeyi hedefledik.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh, Dünyevileşme, Ahlak, Hukuk

ABSTRACT

Name and Surname	Maygöl AYDIN
University	Bursa Uludağ University
Institution	Social Sciences
Field	Basic İslamic Sciences
DegreeAwarded	Master
DegreeDate	17/08 /2023
Supervisor	Doç. Dr. Mehmet Salih KUMAŞ

The Secularization of Fiqh Debates

Secularization, in general, focusing one's effort and means on worldly elements in moral, social and commercial matters; does not observe religious values in these matters, or pays very little attention to them; It can be defined as a person's immersion in the attraction of the world. Secularization covers many subjects from the way of life of people to the way of thinking, from the perception of beings to their perspectives on events and phenomena. Secularization, which means the exclusion of religious beliefs, symbols and values from life, means the weakening or disappearance of the influence of religion in both individual and social life.

In the early periods of Islam, the concept of fiqh was defined as "to know what is in favor and against one's life" and as it can be understood from the definition, it covered all the creed, practical and moral aspects of an individual's life. However, especially with the separation of disciplines from each other, the concept of fiqh has narrowed in meaning, and while it used to cover all aspects of an individual's life, it has now come to express the religious rules of action. In the course of time, the outward aspect of the shar'i practical judgments came to the fore and the moral rules began to lose their effect by staying in the background. This has caused fiqh to be perceived as a worldly science like modern law. The term Islamic law used today also reveals this idea. As a matter of fact, although the term Islamic law is used instead of the concept of fiqh in the academic field today, unlike fiqh, the subjects of worship have been separated from the field of law and started to be dealt with more in catechism type works, and in Islamic law, the subjects related to the field of transaction and uqubat have been handled.

In our thesis, we aimed to analyze the changes in the concept of fiqh, the similarities and differences between it and the law with the transition to the term of Islamic law, the factors that caused the secularization of fiqh and the reflections of this secularization.

Keywords: Islamic Law, Fiqh, Secularization, Morality, Law

ÖNSÖZ

Fıkıh, birey ve toplum hayatını maddi ve manevi yönleriyle kapsayacak geniş bir yapıya sahiptir. Kişilerin dünyevî ihtiyaçlarını karşılayacak hükümler koymasının yanında onların manevi hayatlarıyla ilgili de hükümler getirmektedir. Modern hukuk ise bireyin sadece dünyevi hayatıyla ilgili düzenlemeler getirmektedir. Fıkhın dünyevileşmesi kavramı da fıkhın zamanla bu geniş anlamını kaybetmesi ve zaman içinde hukuk gibi algılanır hale gelmesi anlamına gelmektedir. Fıkhın dünyevileşmesinin kaçınılmaz hatta yararlı yönleri olsa da çoğunlukla olumsuz tezahürleri söz konusudur. Biz de konuyu bu bağlamda ele alıp incelemeye çalıştık.

Lisans dönemimden bu yana yol gösterip desteğini ve yardımını esirgemeyen, tez konumu belirleme hususunda yardımcı olup böyle bir çalışma yapmama vesile olan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. M. Salih KUMAŞ'a, tez yazım sürecinde istişarelerde bulunduğum ve tezimi okuyup değerlendirmelerini yapan kıymetli arkadaşım Saliha KASAPOĞLU'na şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FIKİH-HUKUK İLİŞKİSİ

A. Fıkıh Kavramı.....	5
1. Fıkıh Kelimesinin Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Kullanımı	6
2. Fıkıh Kavramının Tarihi Gelişimi	7
3. Fıkıhın Kaynakları	9
4. Fıkıhın Sistematiği.....	11
5. Fıkıhın Genel Özellikleri	12
6. Yapısı İtibariyle Taşıdığı Özellikler	12
7. Gelişim İtibariyle Oluşan Özellikler.....	15
B. Hukuk Kavramı	16
1. Hukukun Kaynakları.....	17
2. Hukukun Sistematiği.....	18
3. Hukukun Özellikleri	20
C. İslam Hukuku ve Modern Hukuk Arasındaki Temel Farklar	21

İKİNCİ BÖLÜM

FIKHİN DÜNYEVİLEŞMESİNİN ZORUNLU GEREKÇELERİ VE/VEYA OLUMLU YÖNLERİ

A. Fıkhın Amel Alanına Tahsis Edilmesi	25
B. Teorik Sistematik Fıkıh Anlayışının Güçlenmesi.....	26
C. Tasarruflarda İç İradeden Şekilciliğe/Zâhire Yönelme	26
D. Siyasal Yapının Güçlenmesi.....	29
E. Sekülerleşmenin Artması	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FIKHİN DÜNYEVİLEŞMESİNİN OLUMSUZ YÖNLERİ

A. Fıkhî Hükümlerin Dayandığı İtikadî ve Ahlakî Boyutun Zayıflaması	34
B. Farklı Dindarlık Düzeylerine İmkân Vermeyen Bir Anlayışın Benimsenmesi.....	34
C. Fukahanın Topluma Nüfuz Edecek Bir Dil Geliştirememesi.....	36
D. Fakihin Modern Düşüncenin Etkisinde Kalması.....	37
E. Verilen Fetvalarda Belirsizlik ve Karmaşanın Olması	38
F. Hile-i Şer'iyenin Amaç Dışı Kullanılması	38
G. Yanlış Görüşlerin Fıkha/Dine İsnad Edilmesi.....	40
H. Fıkha ve Fakihe Olan Güvenin Azalması.....	41
SONUÇ.....	44
KAYNAKÇA	46

GİRİŞ

İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar fıkıh kavramı birkaç kez mefhum değiştirmiş ve bu değişim yapılan tanımlara da yansımıştır. İlk asırlarda fıkıh kavramı itikat, amel ve ahlakla ilgili konuların tamamını içine alacak bir anlam genişliğine sahiptir. Nitekim Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen “kişinin haklarını ve yükümlülüklerini bilmesidir” şeklindeki tanım, bize bu geniş çerçeveyi göstermektedir. Ancak kavramın bu geniş anlamı yaklaşık III. (IX.) asra kadar devam etmiştir. Bu süreçten sonra iman ve itikatla ilgili konular kelam ilminin; kişinin iyi ve kötü huyları, sosyal ilişkileri ve davranışlarıyla ilgili konular ise tasavvufun konusu haline gelmesiyle beraber fıkıh terimi dinin fûrûna ait konuları ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Bir başka deyişle fıkıh kavramı, ilk asırlarda dinin tamamını kapsarken zamanla dini bilgilerin konularına ve içeriklerine göre ayrıştırılmaya başlamıştır. İslami ilimlerin ihtisaslaşması ile birlikte fıkıh terimi, ibadât, muâmelât ve ukûbât alanlarına dair amelî konulara ilişkin nas ve müçtehitlerin zihni çabalarıyla ürettikleri hükümleri inceleyen ilim dalı haline gelmiştir. İbadet konuları müstesna, fikhin kapsamına giren konuların günümüz modern hukukuna büyük ölçüde benzediği bir gerçektir.

Bugün yaygın bir şekilde kullanılan İslam hukuku tabiri, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle de Batı hukuk düşüncesinin etkisiyle fıkıh yerine kullanılmaya başlanmıştır. İslam hukuku bazen fıkıh kavramıyla aynı içerikte, bazen de muamelatla ilgili hükümleri belirtmek için hukuk kavramıyla eş anlamda kullanılmaktadır. Fıkıh ve hukuk arasında konu, amaç, kaynak ve kapsam açısından farklılıklar bulunmasına rağmen bugün olduğu gibi geçmişte de fikhin hukuk gibi dünyevi bir ilim olduğu yönünde ciddi tezler ortaya atılmıştır. Geçmişte Gazzalî (v. 505) gibi bazı İslam alimlerinin dikkat çektiği bu husus, günümüzde de bazı akademik çalışmalara konu olmaktadır. “İslam Düşüncesinde Fikhin Konumu” çalışmasıyla Abdülkerim Suruş¹, “Teşekkül Devrinde ‘Fikhin Dünyevîliği’ Fikri ve Günümüzdeki Yansımaları” adlı çalışmasıyla Saffet Köse², “Fıkıhta Dünyevileşmeye Tepki: Gazzâlî Örneği” adlı

¹ Abdülkerim Suruş, “İslam Düşüncesinde Fikhin Konumu”, *Modern Durum ve Dini Bilginin Evrimi*, ed. Yalçın Akdoğan, Kenan Çamurcu, İstanbul: Pendik Yayınları, 1995, ss. 77-93.

² Köse, Saffet. “Teşekkül Devrinde ‘Fikhin Dünyevîliği’ Fikri ve Günümüzdeki Yansımaları”. *İLAM Araştırma Dergisi* 2/2 (Aralık 1997), 195-220.

makalesiyle Murat Şimşek³, İslam Hukuk Sosyolojisi adlı kitabında “fıkıhın hukuksallaşması” şeklindeki teziyle M. Salih Kumaş⁴ ve İmam Şafî’nin fıkıh anlayışı çerçevesinde “Klâsik İslam Hukuku Teorisi’nde (Fıkıh Usulü’nde) Maslahat Meselesi” adlı çalışmasıyla İhsan A. Bagby⁵ fıkıh ile modern hukuk arasındaki benzerlikler üzerinde durmaktadır.

Fıkıhın dünyevileşmesi bağlamında ele alınacak tespitlerden biri olan “fıkıhın hukuksallaşması”; “*Fıkıhın karakterinde asli bir unsur olarak var olan hukuksal öğelerin zaman içerisinde itikadî ve ahlakî diğer unsurlara baskın hale gelmesi ve samimiyete dayalı din-toplum arası ilişkilerin zayıflayarak daha ziyade dış bir güçle varlık ve meşruiyet kazanan hukuk kuralları gibi algılanır hale gelmesi*”⁶ olarak tanımlanmaktadır. Uzun bir süreçte ve farklı faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan dünyevileşme özellikle de din-toplum arasındaki ilişkilerde kendini göstermektedir.

Fıkıhın dünyevileşmesi sürecinde etkili olan faktörleri birçok açıdan sınıflandırmak mümkün olmakla beraber biz tezimizde bu faktörleri iki ayrı bölümde “Fıkıhın Dünyevileşmesinin Zorunlu ve/veya Olumlu Yönleri” ve “Fıkıhın Dünyevileşmesinin Olumsuz Yönleri” başlıkları altında ele aldık.

Tezimiz toplamda bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci bölümde fıkıh ve hukuk kavramlarını, sistematiklerini, kaynaklarını, tarihi gelişimlerini, aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları inceledik.

İkinci bölümde fıkıhın dünyevileşmesinin kaçınılmaz yönleri ele alınmıştır. Bu bağlamda fıkıhın amel alanına tahsis edilmesi, teorik sistematik fıkıh anlayışının güçlenmesi, tasarruflarda iç iradede ziyade dış irade ve şekilciliğe değer atfedilmesi, siyasal yapının güçlenmesi ve toplumsal hayatta sekülerleşmenin artması ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

³ Murat Şimşek, “Fıkıhta Dünyevileşmeye Tepki: Gazzâlî Örneği”, *Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâlî Sempozyumu*, 2014, 229-41.

⁴ M. Salih Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, (Ensar Neşriyat, 2022).

⁵ İhsan A. Bagby, “Klâsik İslam Hukuku Teorisi’nde (Fıkıh Usulü’nde) Maslahat Meselesi”, *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)*, çev. Şükrü Selim Has, c. III, sy. 1 (2003), s. 159.

⁶ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, s. 109.

Üçüncü bölümde ise fikhın dünyevileşmesinin olumsuz yönleri ele alınmıştır. Bu bağlamda fikhî hükümlerin dayandığı itikadi ve ahlaki boyutun zayıflaması, farklı dindarlık düzeylerine imkan verilmemesi, fakihin topluma nüfuz edecek bir dil geliştirememesi, fakihin modern düşüncenin etkisi altında kalması, verilen fetvalarda belirsizlik ve karmaşanın olması, hile-i şer'iyenin amaç dışı kullanılması, yanlış görüşlerin fikha isnad edilmesi ve fikha/fakihe güvenin azalması ayrı başlıklar altında ele alınarak fıkhıdaki dünyevileşme yönü ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
FIKİH-HUKUK İLİŞKİSİ

A. Fıkıh Kavramı

Fıkıh kelimesi, ف - ق - ه kökünden bir masdar olup يَفْقَهُ yapısı, sözlükte “bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine ve şuurlu bir şekilde kavramak, esasına vâkıf olmak” anlamlarına gelmektedir.⁷ Nitekim Kur’an-ı Kerim’de bütün Müslümanların savaşa gitmeyip bir grubun kalıp dinin inceliklerini anlamakla meşgul olmaları istenilen ayette لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ⁸ ibaresi bu anlamda kullanılmıştır.⁹ Ayrıca kelimenin kökünde yarmak ve açmak anlamları da bulunmaktadır. Bu da fıkıhın sıradan bir bilme değil, aksine bilinen şeyi yarıp içine bakmak gibi kapsamlı bir bilme anlamına geldiğini gösterir.¹⁰ Bu sözlük anlamıyla fıkıh, Kur’an’da ve hadislerde pek çok kez geçmektedir.¹¹

er-Rağıb el-İsfahânî (ö.502/1108) de fıkıhı “görünenin bilgisinden görünmeyenin bilgisine ulaşmak” şeklinde tanımlamakta ve bunun genel olarak bilmekten daha derin olduğunu belirtmektedir.¹²

İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.751/1350) fıkıh, fehm’den daha özel bir anlam yüklemektedir. Çünkü burada konuşanın amacını anlamak sözlükteki genel anlamadan farklılık göstermektedir.¹³

İstılahî olarak ise fıkıh, “İnsanın amel yönüyle lehine ve aleyhine olan şerî hükümleri bir meleke halinde bilmesidir” veya “şerî amelî hükümleri yani ibadetler, muâmeleler ile ilgili hükümleri mufassal delilleri ile bilmektir.” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁴

İslam’ın ilk dönemlerinde fıkıh kelimesi yukarıda geçen sözlük anlamıyla kullanılmakla birlikte dini bilginin gelişip alt disiplinlerin oluşmasıyla beraber II. (VIII) yüzyılın sonlarından itibaren İslam’ın bireysel ve toplumsal hayata yönelik amelî hükümlerini

⁷ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa* (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1987), 968; Hayrettin Karaman, “Fıkıh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul) (Erişim 17 Ocak 2023), XIII/1.

⁸ et-Tevbe 9/122

⁹ Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 22.

¹⁰ Faruk Beşer, “Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi”, *Usûl: İslam Araştırmaları* 5 (2006), 33-62.

¹¹ en-Nisâ 4/78, Hûd 11/91, el-İsrâ 17/44, Buhârî, “İlim”, 10, “Vudû” 10.

¹² Rağıb el-İsfahani, *Müfredât: Kur’ân kavramları sözlüğü* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), 1153.

¹³ Hidayet Zertürk, “Fıkıh ve Şeriat Kavramları Bağlamında İslam Fıkıhının Beşeriliği Konusu”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 14 (2019), 483; Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *I’lamu'l-Muvakkiin An Rabbil âlemîn* (Kahire: Daru'l-Hadis, ts.), 1-2/1/219.

¹⁴ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (Ensar Neşriyat, 2022). Klasik eser gösterilecek tadvih

bilmeyi ve bu konuyu inceleyen bir ilim dalını ifade etmeye başlamıştır. Fıkıhın kavramsal bir derinlik kazanması ise daha sonraki asırlarda olmuştur. Ana kaynaklardan elde edilen dini bilgilerin neredeyse bütünü fıkıh kavramıyla ifade edilmesinin ve bu anlamda fıkıhın bir terim haline gelmesinin tarihini Ebû Hanîfe zamanına kadar götüren kayıtlar bulunmaktadır.¹⁵ Nitekim Ebû Hanîfe'nin fıkıh tanımına baktığımızda bu kapsam genişliğini görebilmekteyiz. Ebû Hanîfe'ye göre fıkıh: “Kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesi”dir. Tanımda geçen kişinin lehine, faydasına olanları, haklarını, kendisine sevap kazandıracak fiilleri; aleyhine olanlar ise sorumluluklarını, zararına olanları ve günah olan fiilleri ifade etmektedir. Bu fiillerin dinî, ahlaki ve hukuki bir karşılığı vardır. Tanımda dikkat çeken husus da fıkıh kavramının yalnızca hukuki anlamdaki hakları ve yükümlülükleri değil bununla beraber inanç ve ahlaki ilgilendiren hususları da kapsamasıdır. Sonraki dönemlerde ise konuların farklı ilim dallarına göre (kelam, tasavvuf gibi) tasnif edilmesiyle birlikte bu tanıma “amelen” kaydı konularak fıkıhın alanı belirlenmiştir. Bu kayıtla birlikte, inançla ilgili konular kelam ilmine, ahlakla ilgili konular da tasavvuf ilmine bırakılarak fıkıh şer'î amelî hükümlerin ilmi haline gelmiştir.¹⁶

1. Fıkıh Kelimesinin Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Kullanımı

Fıkıh kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde hem genel hem de daha sonra tahsis edildiği anlamda kullanılmaktadır.¹⁷

Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında fıkıh kelimesinin yaklaşık yirmi yerde geçtiği görülmektedir. Bunlardan bazıları olumlu, bazıları olumsuz bir bağlamda kullanılmıştır.¹⁸ Kelimenin anlamının kullanıldığı bağlamdan hareketle birkaç noktada tasnif edebiliriz.

Bazı ayeti kerimelerde sözün anlaşılması manasındadır.¹⁹ Diğer bazı ayetlerde ise fıkıh kökünden türeyen fiiller muhatapların tebliğle ilgili hakikati anlayamamaları

¹⁵ Karaman, “Fıkıh”, XIII/1.

¹⁶ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 23,24.

¹⁷ Talip Türcan, *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramsal Analiz ve Geçerlilik Sorunu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 28.'

¹⁸ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Beirut-Lebanon: Dar al-Mârif, 2012).

¹⁹ el-Kehf 18/93, en-Nisâ 4/78, Hud 11/91

durumunu ifade etmektedir.²⁰ Fıkıhın Kur'an'da geçen bir diğer anlamı da eşyanın ardındaki hakikati anlamakla ilgilidir. Ayet-i kerimede yedi gök, yer ve içinde bulunan her şeyin Allah'ı tesbih ettiği, ancak insanların bunu anlayamadıkları ifade edilmektedir.²¹ Kelime sadece bir ayette²² İslam'la beraber kazandığı özel anlamıyla kullanılmıştır. Bu da dinde derin bilgi kavrayış sahibi anlamına gelen tefakkuhtur.²³

Fıkıh kelimesinin hadislerdeki kullanımına baktığımızda ise sözlük anlamlarının yanı sıra dinle ilgisi kurularak kullanıldığı görülmektedir. Fıkıh ve türevlerinin geçtiği rivayetleri de kelimenin anlamı açısından iki gruba ayırmamız mümkündür.²⁴ Rivayetlerde geçen fıkıh kelimesi ve türevleri mutlak olarak kullanıldığında "iyi, doğru ve derinlemesine kavrayış" anlamına gelmekte, "fi'd-din" kaydıyla kullanıldığında ise Kur'an ve din konusundaki bilginin kastedildiği anlaşılmaktadır.²⁵ Örneğin bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber, "Allah bir kimse için hayır dilerse onu dinde fakih (derin kavrayış sahibi) kılar" buyurmaktadır."²⁶

2. Fıkıh Kavramının Tarihi Gelişimi

Yukarıda da değinildiği üzere İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar fıkıh kavramının kapsamında birtakım değişiklikler olmuş, buna bağlı olarak da kavramla ilgili farklı tanımlamalar yapılmıştır. İlk asırlarda fıkıh, tedvin edilmiş ayrı bir ilim değildi. İtikat, amel ve ahlakla ilgili konuların tamamı fıkıhın kapsamı içine girmektedir. Fıkıhın Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen "kişinin haklarını ve yükümlülüklerini bilmesidir" şeklindeki tanımı da bize bu geniş kapsamı göstermektedir.²⁷

Ayrıca dini ilimlerle ilgili bilgilerin tamamına fıkıh isminin verilmesi ve bu anlamda fıkıhın bir terim haline gelmesini de Ebû Hanîfe dönemine kadar dayandıranlar vardır. Ancak kavramın bu geniş anlamı yaklaşık V. (XI) asra kadar devam etmiştir. Bu süreçte iman ve itikatla ilgili konular kelim ilminin; kişinin iyi ve kötü huyları, sosyal ilişkileri

²⁰ el-Enâm 6/25.

²¹ el-İsra 17/44

²² et-Tevbe 9/122

²³ Türkan, *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramsal Analiz ve Geçerlilik Sorunu*, 29.

²⁴ Türkan, *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramsal Analiz ve Geçerlilik Sorunu*, 29.

²⁵ Karaman, "Fıkıh", XIII/1.

²⁶ Buhari, "İlim" 13.

²⁷ Karaman, "Fıkıh", XIII/1.

ve davranışlarıyla ilgili konular ise tasavvufun konusu haline gelmesiyle beraber fıkıh terimi dinin fûrûuna ait konuları ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır.²⁸

Yani fıkıh kelimesi ilk asırlarda her türlü dini bilgiyi kapsarken, İslami ilimlerin ihtisaslaşmasıyla birlikte şer'î amelî alanı ilgilendiren yani ibadete ve geniş anlamıyla hukuk kurallarına ait hükümlerin incelendiği ilim dalının adı haline gelmiştir.²⁹

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere fikhî diğer alanlardan ayıracak bir tanımın yapılabilmesi için uzun sayılabilecek bir sürece ihtiyaç duyulmuştur. Bugün ulaşabildiğimiz en teknik tanımın el-Bâkılânî (ö.403/1013)'ye ait olduğunu söyleyebiliriz. O, fikhî; mükelleflerin fiillerine ilişkin, nazar yoluyla ulaşılan şer'î hükümleri bilmek şeklinde tanımlamıştır.³⁰ Şer'î hükümlerin mükelleflerin fiillerine nisbet edilerek sınırlanması fikhın bilimsel alanının tespitinde kendisinden sonra yapılan birçok tanıma göre ileri bir aşamayı göstermektedir. Zira hicri V. yüzyılda fıkıh tabiri, hukukçuların eserlerinde bile henüz tümüyle teknik bir terime dönüşmemiş haldeydi.³¹

Bugün kullandığımız İslam hukuku kavramı ise XIX. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle de oryantalistlerin etkisiyle fıkıh yerine kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim bazen fıkıh kavramıyla aynı içerikte genellikle de muamelatla ilgili hükümleri belirtmek için kullanılmaktadır. Bazen de hukuk kelimesiyle eş anlamda kullanılmakta ve *el-Fıkhü'l-İslamî* denildiği gibi *el-Fıkhü'l-Ğarbî* de denilmektedir.³²

İslam hukuku, dinin hukuki boyutudur. Özellikle de günümüzde akademik alanda fıkıh kavramı yerine İslam hukuku kavramı kullanılmaktadır. Yalnız fikhın aksine ibadet konuları hukuk alanından ayrılarak daha çok ilmihal türü eserlerde ele alınmaya başlamış, İslam hukukunda ise muamelat ve ukûbât alanını ilgilendiren konular işlenmiştir.³³

Sonuç olarak fıkıh kavramının tarihi gelişimini üç aşamada incelemek mümkündür:

1) Hz. Peygamber ve sahabe döneminden mezheplerin kuruluşuna kadar itikadi, amelî ve ahlaki bütün dini hükümler fikhın kapsamı içerisindeydi. Fıkıh, din ve şeriat ile eş anlamlı olarak kabul edilmiş ve bununla hükümler amaçlanmıştır.

²⁸ Karaman, "Fıkıh", XIII/1.

²⁹ Ahmet Yaman- Halit Çalış, *İslam Hukuku* (Ankara: Bilay (Bilimsel Araştırma Yayınları), 2018), 21.

³⁰ Ebubekr Muhammed b. et-Tayyib Bakillani, *Takrib ve'l-irşad* (Beyrut, 2012), 1/171.

³¹ Türcan, *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramsal Analiz ve Geçerlilik Sorunu*, 37.

³² Türcan, *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramsal Analiz ve Geçerlilik Sorunu*, 47.

³³ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 25.

2) Bu aşama ilimlerin ihtisaslaşıp birbirinden ayrılmaya başladığı dönemdir. Bu dönemde amelî hükümler fıkıh olarak anılmaya başlanmıştır.

3) Bu aşamada ise fakihlerin örfüne göre bütün dinî-amelî hükümler fıkıh olarak adlandırılmaya başlandı. Böylece fakihlerin, fıkıh alanındaki temel faaliyetleri, kendi imamlarının icthadlarını yorumlama ve şerh faaliyetleri olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴

3. Fıkıhın Kaynakları

Kaynak kelimesi bir şeyin ilk defa çıktığı yer anlamına gelmektedir. Buradaki kaynaktan kasıt suyun ilk defa çıkıp görüldüğü yer anlamındadır. Ancak suyun daha önce yani yeryüzüne çıkmadan evvel nerede bulunduğu buraya nereden geldiği düşüncesi bize daha derin bir kaynak fikri vermektedir.³⁵

Modern hukukta kaynak tartışmaları da genelde bu iki anlama göre şekillenmekte; biri maddi diğeri şekli olmak üzere iki çeşit kaynaktan bahsedilmektedir.³⁶

a) Hukuku irade ürünü sayan görüş: Bu görüşe göre hukuk bilinçli bir irade tarafından oluşturulmuştur. Oluşturanın kim olduğu konusunda ise iki farklı görüş bulunmaktadır. Bazılarına göre hukuk ilahi irade sonucu oluşmuştur, bazılarına göre ise beşerî bir iradenin ürünüdür. Hukukun kaynağını ilahi irade olarak görenlere göre diğer her şey gibi hukuku da Tanrı yaratmıştır. Hatta İslam hukukunu bu kapsamda görenler bulunmaktadır.³⁷

b) Hukukun kendiliğinden oluştuğunu savunan görüş: Hukukun kaynağı hususunda diğer bir yaklaşım da hukukun bir irade ürünü ile değil kendiliğinden oluştuğunu savunanların görüşüdür. Bu görüşü savunanlara göre hukuk bilinçli bir irade tarafından oluşturulmayıp doğal olarak kendiliğinden ortaya çıkmıştır.³⁸

Fıkıhın hangi kapsamda değerlendirilebileceğine baktığımızda şöyle dememiz mümkündür:

Fıkıhın bu teorilerden her ikisine de benzeyen yönleri bulunmakla beraber, fıkıhı tümüyle bu başlıklardan biri altında değerlendirmek zordur. Tamamıyla bunlardan birinin

³⁴ Zertürk, “Fıkıh ve Şeriat Kavramları Bağlamında İslam Fıkıhının Beşeriliği Konusu”, 487,488.

³⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 362.

³⁶ Hacı Yunus Apaydın, *Fıkıhın Kaynakları Nass ve İctihat* (Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2018), 13.

³⁷ Apaydın, *Fıkıhın Kaynakları Nass ve İctihat*, 14.

³⁸ Apaydın, *Fıkıhın Kaynakları Nass ve İctihat*, 15.

kapsamında değerlendirilememesinin iki sebebi vardır; birincisi, bu teorilerin yapısı ikincisi de fıkıh anlayışındaki farklılıktır.³⁹

Bu konudaki görüşleri kısaca şöyle özetleyebiliriz. Kıyası dahi meşru bir hüküm çıkarma yolu olarak görmeyen, dilin de ilahi irade sonucu ortaya çıktığını savunan Zahiri mezhebine ve masum imam anlayışını savunarak neredeyse akla yer bırakmayan Şiiğe göre fıkıh da tümüyle ilahi irade ürünüdür. Zahiriyye, Şia ve bazı Mutezili bilginleri dışındaki İslam bilginlerinin çoğunluğuna göre fıkıh, ilahi irade yanında belli bir ölçüde beşerî iradenin dahil olması sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak beşerî irade ilahi iradenin kontrolündedir. Bu anlayışa göre fıkıh hem ilahi hem de beşerî iradenin bulunduğu bilinçli bir irade sonucu oluşmuştur. Ancak beşerî iradenin belli sınırları vardır. Görüldüğü üzere bu ekolleri, ne hukuku tamamen ilahi irade ürünü olarak kabul eden görüş içerisine ne de hukuku tamamen beşerî irade ürünü olarak kabul eden görüş içerisine dahil etmek mümkündür.⁴⁰

Fıkıhın kaynağının ne olduğuna gelince İslam hukukçuları fıkıhın kaynağı olabilecek hususları belirlemişler, ancak bunların tamamı üzerinde ittifak edememişlerdir. Fukahadan bazılarının kaynak olarak kabul ettiğini diğer bir kısmı kabul etmemiştir. Fukahanın çoğunluğunun kabul edip etmemesine göre kaynaklar asli ve ferî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Asli deliller de kendi içerisinde belli bir sıraya tabidir. Bu sıralamanın dayanağı da Yemen'e kadı olarak tayin edilen Muaz b. Cebel'in Hz. Peygamber'in sorusuna verdiği şu cevapta görülmektedir:⁴¹

Hiz. Peygamber Muaz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken kendisine "Sana bir anlaşmazlık getirildiğinde neye göre hüküm vereceksin?" diye sormuş Muaz da "Allah'ın kitabına göre" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Orada bulamazsan neye göre hüküm vereceksin?" diye sorunca Muaz, "Allah Resulü'nün sünnetine bakarım" demiş. Hz. Peygamber "Orada da bulamazsan neye göre hüküm vereceksin?" deyince Muaz, "Reyimle içtihat eder ortaya çıkan anlaşmazlığı çözümsüz bırakmam" cevabını vermiştir. Bu cevap karşısında Hz. Peygamber "Resulüllah'ın

³⁹ Apaydın, *Fıkıhın Kaynakları Nass ve İctihat*, 16.

⁴⁰ Apaydın, *Fıkıhın Kaynakları Nass ve İctihat*, 16.

⁴¹ Abdullah Kahraman, "Şer'i Deliller", *İslam Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 140, 141.

elçisini, Resulüllah'ın razı olduğu şeye muvaffak kılan Allah'a hamdolsun" diyerek memnuniyetini ifade etmiştir.⁴²

Yukarıda geçen diyalogdan da anlaşılacağı üzere İslam hukukunun temel/öncelikle başvurulması gerekli kaynağı Kuran ve Sünnet'tir. Kişi eğer bunlarda bir hüküm bulamazsa o zaman içtihada başvurabilir. İçtihat da insan ürünüdür ancak onun da kaynağı nihayetinde Kuran ve Sünnet'tir. Bu durum da bize -daha önce de geçtiği üzere- İslam hukukunun kaynağının ilahi irade ve beşerî irade olduğunu ancak beşerî iradenin rolünün de sınırlı olduğunu göstermektedir.⁴³

4. Fıkhın Sistematiği

Fıkhın sistematiği tabiri ile kastedilen klasik fıkıh kaynaklarında yer alan konuların neler olduğu ve bunların sınıflandırılma şeklidir. Bu sistematiğe bakıldığında fıkhıta Roma hukukunda olduğu gibi özel hukuk-kamu hukuku şeklinde bir ayrımın bulunmadığı görülmektedir. Fıkıh, kendine has bir sistematiğe sahip olup öncelikle usûlü'l-fikh ve fûrû'l-fikh olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Usûlü'l-fikh, şer'î amelî hükümlerin kaynaklarını ve bunların elde edilme yollarını konu edinirken fûrû'l-fikh ise belirlenen bu kurallar çerçevesinde günlük yaşamla ilgili elde edilen amelî hükümleri konu edinmektedir.⁴⁴

Fıkıh, birey ve toplum hayatını maddi ve manevi yönleriyle kapsayacak geniş bir yapıya sahiptir. Kişilerin dünyevî ihtiyaçlarını karşılayacakları hükümler koymasının yanında onların manevi hayatlarıyla ilgili de hükümler getirmektedir. Nitekim fûrû'l-fikhla ilgili kitaplarda konular genel olarak ibâdât ve muâmelât olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bireyin ahirete yönelik fiilleri ibâdât, günlük yaşantısıyla ilgili davranışları ise muâmelât başlığı altında ele alınmaktadır. Borç ilişkileri, evlilik, miras, eşya ve ceza hukuku gibi birçok konuyu kapsayan muâmelât alanı zamanla çeşitli başlıklar altında daraltılmıştır. Ceza hukuku başlığı altında ele alınan konular da daha

⁴² Tirmizî, "Ahkam", 3

⁴³ Apaydın, *Fıkhın Kaynakları Nass ve İçtihat*, 19.

⁴⁴ Yıldız Demir- Talip Peşe, "İslam Hukuku Sistematiği ve Literatürü", *İslam Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 107; Recep Özdemir, "Özel Hukuk-Kamu Hukuku ve Şahsî Hak-Aynî Hak Ayrımına Göre İslâm Hukukunun Sistematiğinin Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies* 3/Number: 44 (01 Ocak 2016), 387.

sonraları ukûbât başlığı altında toplanmış ve sonuç olarak fikhın ana yapısını gösteren, ibâdât-muâmelât-ukûbât şeklindeki üçlü ayırım ortaya çıkmıştır.⁴⁵

Klasik fıkıh eserlerinde yer alan bu sistematîği günümüz hukuk sistemlerindeki özel hukuk-kamu hukuku ayırımına tâbi tutarak yeniden ele alan çalışmalar sonucunda klasik literatürün kapsamı daha da genişlemiştir.⁴⁶ Devletler hukukuyla ilgili konular “siyer”; anayasa hukuku konuları “ahkâmu’s-sultaniyye”; miras hukuku konuları “ferâiz”; vergi hukuku konuları “emvâl” ve “haraç”; mukayeseli hukuk konuları “hilâf” başlıkları altında incelenmektedir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren batıdaki kanunlaştırmaların etkisiyle İslam hukuku da dallara ayrılmış ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlamda şahıs hukuku ve aile hukuku konuları “ahvâlu’s-şahsiyye”, eşya ve borçlar hukuku konuları “ukûd ve’l-iltizâmât”, ceza hukuku konuları “cinâyât” başlığı altında işlenmektedir.⁴⁷

5. Fikhın Genel Özellikleri

Her ilmin kendine has özellikleri olduğu gibi fikhın da bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleri fikhın yapısından kaynaklanan özellikler ve İslam hukukçularının çabaları sonucu/gelişim itibariyle oluşan özellikler olmak üzere iki kısma ayırabiliriz.⁴⁸

Vahye dayalı bir hukuk olması, din-ahlak ve hukuk bütünlüğünün bulunması ve dünyevi ve uhrevi yaptırıma sahip olması fikhın yapısal özelliklerini oluştururken kazuistik yöntemle gelişmiş olması, sivil bir çabanın sonucunda oluşması ve özgün bir sistematîğe sahip olmasını da gelişimi itibariyle oluşan özellikleri arasında zikredebiliriz.⁴⁹ Şimdi bu özellikleri kısaca ele alalım.

6. Yapısı İtibariyle Taşındığı Özellikler

a. Vahye dayalı olması

Fikhın en önemli özelliği İslam’ın temel kaynaklarından yani Kitap ve Sünnet’ten elde edilmiş olmasıdır. Bu özellik fikhı, beşerî hukuktan ayıran en önemli özelliktir. Fakihler

⁴⁵ Ahmet Yaman- Halit Çalış, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 111-112.

⁴⁶ Özdemir, “Özel Hukuk-Kamu Hukuku ve Şahsî Hak-Aynî Hak Ayırımına Göre İslâm Hukukunun Sistematîğinin Değerlendirilmesi”, 388.

⁴⁷ Hayreddin Karaman, *Yeni Gelişmeler Karşısında İslam Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 43.

⁴⁸ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 26.

⁴⁹ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 26.

bir olayla karşılaştıklarında bu olayın hükmünü öncelikle Kitap ve Sünnette aralar. Konuyla ilgili bir nas bulurlarsa bunu uygulurlar, eğer doğrudan bir hüküm bulamazlarsa benzer hükümlere kıyas yaparak, bunu da bulamazlarsa yine bu iki kaynağın genel hükümlerinin dışına çıkmayacak şekilde içtihatla bulunurlar.⁵⁰

Fıkhın bu özelliği birçok ayet ve hadiste de vurgulanmaktadır:

“Allah ve Elçisi bir konuda hüküm verdikten sonra artık inanmış bir erkek ve kadının kendileriyle ilgili konularda tercih serbestisi yoktur; Allah’a ve Elçisi’ne isyan eden kimse apaçık bir sapkınlığa düşmüş olur.”⁵¹

“Sana da o Kitab’ı (Kur’an’ı) hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik. Artık, Allah’ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelmiş olan hakikati terk ederek onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik... Aralarında Allah’ın indirdiği ile hüküm ver ve onların arzularına uyma! Allah’ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et.”⁵²

Fıkhın bu özelliği onun tamamen ilahi ve kutsal bir hukuk düzeni olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Daha sonra da bahsedileceği üzere fıkıh, büyük oranda müçtehitlerin içtihatları sonucunda oluşmuştur ve bu anlamda beşerîdir. Burada anlatılmak istenen bu içtihatların bağımsız olmayıp Kur’an ve Sünnet kaynaklı oluşudur.⁵³

b. Din-Ahlak ve Hukuk Bütünlüğünün Bulunması

Din-ahlak ve hukuk arasında sıkı bir bütünlüğün bulunması fıkhın yapısal özelliklerindedir. İslam hukuku açısından bakıldığında din-ahlak ve hukuk söz ve davranışlarda aynı amacı hedeflemektedir. Örneğin hırsızlık, adam öldürme gibi istenilmeyen davranışları din, günah sayıp uhrevi bir müeyyide öngörür, ahlak bunu kötü olarak kabul eder ve hukuk da aynı zamanda gayr-ı meşru kabul ederek maddi bir yaptırıma bağlar. Bu üç kurumun da bireyi içten ve dıştan kuşatması fıkhın hedefini gerçekleştirme hususunda kolaylık sağlar. Şayet bunlar arasında bir çelişki mevcutsa

⁵⁰ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi (10 Cilt Büyük Boy)* (Risale, 1990), 19; Zertürk, “Fıkıh ve Şeriat Kavramları Bağlamında İslam Fıkhının Beşeriliği Konusu”, 488.

⁵¹ el-Ahzâb 33/36

⁵² el-Mâide 5/48-49. Ayrıca bkz. en-Nisâ 4/65; el Mâide 5/44-47; en-Nûr 24/51.

⁵³ Ahmet Yaman, “Fıkhın Mahiyeti, Özellikleri ve Toplumsal Yürürlüğüne Etki Eden Bazı Yöntemleri”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi* 24 (2012), 9.

yani dinin yasakladığını hukuk meşru kabul ediyorsa burada bir değerler karmaşası bulunmaktadır.⁵⁴

Din, ahlakın oluşması hususunda büyük bir güce sahiptir ve onun işlevselliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Din, ahlaki ve hukuki özelliklere sahip kuralları uhrevi müeyyideye bağlayarak güçlendirir.⁵⁵ Bu hususta bir hadiste Hz. Peygamber'in de buyurduğu gibi ispatı mümkün olmayan haksızlıklar karşısında yalnızca hukuk kurallarının yapabileceği bir şey bulunmamaktadır.⁵⁶ Ayrıca arka planında vicdani bir zemini bulunmayan hukuk kurallarının ihlal edilmesi kaçınılmazdır. Hatta bu ihlal bir hayat tarzına da dönüşebilir.⁵⁷

Din ve ahlak, hukuk kaidelerinin arkasında saklanarak kanuna karşı hile veya hakkın kötüye kullanılması gibi ihlallerde de engelleyici bir rol oynamaktadır. Nitekim din ve ahlak devreden çıkarıldığında ortada sadece hukukun şekilciliği kalır. Bunun da adaleti ne kadar sağlayacağı tartışmalıdır.⁵⁸

c. Dünyevi ve Uhrevi Müeyyideye sahip olması

Müeyyide, diğer anlamıyla yaptırım, hukuk kuralının ayrılmaz bir parçasıdır. Hukuk sistemlerinin tamamında kişinin hukukun belirlediği kuralları yerine getirmemesinin belli bir müeyyidesi/yaptırımı vardır. Bu açıdan fıkıh da aynı özelliğe sahiptir. Ancak buna ek olarak fıkıh beşerî hukuk sistemlerinde yer almayan uhrevi müeyyidelere de yer vermektedir.⁵⁹

Ortaya çıkan anlaşmazlıklarda mahkemeler yalnızca ispat edilebilen ihlalleri çözüme kavuşturabilir. İspat edilemeyen haklar ise kanunun korumasından mahrum kalır. Yapılan ihlaller hukukun ulaşamayacağı alanlarda gerçekleştirildiyse ya da kişi hakkını ispat edememişse hukuk bu hakları koruyamaz ve buna yönelik bir müeyyide de uygulayamaz. Nitekim hukuk haksızlığı ortadan kaldırabilmek için ispat arar. Dünyevi hükümler açısından İslam hukukunun tavrı da bu şekildedir.⁶⁰

⁵⁴ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 47.

⁵⁵ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 48.

⁵⁶ Buhârî, “Şehadet”, 28; “Hiyel”, 10; “Ahkam”, 20.

⁵⁷ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 51.

⁵⁸ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 51.

⁵⁹ Yaman, “Fıkıhın Mahiyeti, Özellikleri ve Toplumsal Yürürlüğüne Etki Eden Bazı Yöntemleri”, 11; Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 60.

⁶⁰ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 60-61.

Ancak bu durum yapılan ihlalin cezasız kalacağı anlamına gelmez. Yapılan hiçbir şey karşılıksız değildir ve çok küçük olsalar dahi haklar ahirette mutlaka sahiplerine ulaştırılacaklardır. Bu nedenle bir hakkı ödemekten kaçınmak ondan kurtuluş anlamına gelmemektedir.⁶¹

Hz. Peygamber bu hususta şöyle bir uyarıda bulunmaktadır: “Kimin üzerinde din kardeşinin ırzı, haysiyeti veya malıyla ilgili bir hak varsa altın ve gümüşün geçerli olmayacağı kıyamet günü gelmeden evvel o kişiyle helalleşsin. Aksi halde kendisinin salih amelleri bulunuyorsa yaptığı haksızlık miktarınca sevaplarından alınıp hak sahibine verilir. Şayet salih amelleri de bulunmuyorsa kardeşinin günahlarından alınıp üzerine yüklenir.”⁶² Ayrıca şekil şartlarına bakıldığında gerekli şartları taşıyan bir eylem ile hukukun yasakladığı bir sonuca ulaşıldığında kişi dünyevi yaptırımlardan kurtulsa bile uhrevi cezadan kaçamaz.⁶³

7. Gelişim İtibariyle Oluşan Özellikler

a. Fakihlerin İctihatları Sonucunda Gelişmiş Olması

Gelişerek devam eden hayat şartlarına bakıldığında özel veya kamusal alandaki ihtiyaçların çeşitlilik kazandığı, daha önce mevcut olmayan yeni problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Buna karşın hukuk, ekonomi vb alanlardaki vahiy çözümlenmeleri ise sınırlı sayıdadır. Nitekim Şârî’ bazı alanlardaki hükümleri detaylı olarak açıklarken bazı alanlarda ise genel anlamda hükümler koymuş, ihtiyaca binaen içinin doldurulmasını müçtehitlere bırakmıştır. Bu durum da fikhın, içtihat hususunda yetkin olan hukukçuların elinde gelişmesi sonucunu doğurmuştur.⁶⁴

b. Kazuistik Yönteme Sahip Olması

Fakihler ilk dönemlerden itibaren karşılaşmış oldukları soru/sorunları tek tek çözümlenme şeklinde bir yöntem takip etmişlerdir. Aslında karşılaşmış oldukları hukuki problemleri veya soruları genel anlamda kuşatacak bir yöntem yerine her birini tek tek ele alıp çözümlenme yöntemi anlamına gelen meseleci (kazuistik) yöntem İslam hukuku dışında birçok hukuk sisteminde de benimsenmiştir. Bu yöntemin hukuk düşüncesinin gelişimini desteklemesi tek tek incelenen olaylar sayesinde hukuki alışkanlığın

⁶¹ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 60-61.

⁶² Buhârî, “Mezâlim”, 10, 11; “Rikâk”, 48.

⁶³ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 62.

⁶⁴ Yaman, “Fikhın Mahiyeti, Özellikleri ve Toplumsal Yürürlüğüne Etki Eden Bazı Yöntemleri”, 9.

kazanılıp değişen şartlara göre en uygun çözümün sağlanması anlamında faydalı olduğu söylenebilir.⁶⁵

c. Özgün Bir Sistematiğinin Bulunması (bilal aybakan)

Fıkıhın özelliklerinden birisi de onu diğer hukuk sistemlerinden ayıran özgün bir sistematiğinin bulunmasıdır.⁶⁶ Klasik fıkıh eserlerine baktığımızda işlenen konuların mantikî bir sıralaması olduğunu görebilmekteyiz. Genellikle yapılan sınıflandırmalarda konuların insan hayatındaki önceliği, birbiriyle olan münasebeti dikkate alınmıştır. Mesela bütün konuları ele alan, inceleyen bir fıkıh kitabı mutlaka ibadet konularıyla başlar. Nitekim ibadetler de kendi içerisinde belli bir sisteme göre dizilir. Örneğin ibadetlerde ilk konu ibadetlerin kabul şartı olan temizliktir. Ardından bütün dinlerde yer alan namaz konusu gelir. Ayrıca ibadetlerin sıralanmasında etkin olan bir diğer husus da farz kılınış tarihleridir.⁶⁷

Fıkıh eserlerinin çoğunluğunda ibadet bahislerinden sonra muâmelât konuları gelmektedir. Muâmelât konularının başında da bir yönüyle ibadet özelliği taşıyan diğer yönüyle de muâmelât alanına giren nikah konusu gelmektedir ki bu şekilde ibadet ve muâmelât konuları arasındaki geçiş de sağlanmış olur. Eserlerde son olarak vasiyet ve miras konularına yer verilmektedir. Bu iki konu bireyi en son ilgilendirdiği ve ölümden sonra uygulanacağı için sıralamada sonda yer almaktadır.⁶⁸

B. Hukuk Kavramı

Hukuk kelimesi Arapçada “doğru, sabit, gerçek, varlığı kesin olan şey, uygun” gibi anlamlara gelen “hak” kelimesinin çoğuludur.

- Bireyin davranışlarıyla yani onun diğer bireylerle, çevreyle, toplumla, devletle ve eşyayla olan ilişkileriyle ilgili,
- Toplumsal hayatı düzenleyen sistematik bir yapıdır.⁶⁹

İnsan toplum içerisinde yaşamını idame ettiren bir varlık olduğuna göre bu hayatı düzenleyecek kurallara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bu ilişkiler karmaşık ve çok

⁶⁵ Yaman- Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 27.

⁶⁶ Yaman- Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 31.

⁶⁷ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 65-67.

⁶⁸ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 65-67; Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer b. Hamdan Kuduri, (İstanbul, 1217); Abdullah b. Mahmud b. Mevdud Mevsilî, *İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr* (Mısır: Ma'hedu'l-Ezher, 1986).

⁶⁹ Yaman- Çalış, *İslam Hukuku*, 18.

boyutlu bir yapıya sahiptir. Sağlıklı toplumsal bir hayat düzeninden bahsedebilmek için bu ilişkilerin hakkaniyet esaslarına göre düzenlenmesi gerekmektedir. Toplumsal hayatı bu karmaşadan kurtarıp belli bir anlayış çerçevesinde düzene koyan bu kurallar toplumsal düzen kuralları olarak tanımlanmaktadır.

Hukukçular bu kuralları yaptırım gücü, kaynak ve kapsam açısından beşe ayırmaktadırlar: din kuralları, ahlak kuralları, görgü kuralları, örf ve adet kuralları ve hukuk kuralları.

Bu ayırmda din ile hukukun ayrı kategoriler olarak yer alması günümüz batı toplumlarındaki din anlayışına ve din-hukuk ayırımına dayanmaktadır.⁷⁰

1. Hukukun Kaynakları

Hukukun kaynağı veya ortaya çıkararının kim olduğu konusu ilkçağlardan itibaren tartışılabilen konulardan birisidir. Bu hususta ortaya çıkan görüşleri hukukun kaynağını bilinçli iradeye (ilâhi irade, sosyal sözleşme ve beşerî irade) dayandıran görüş ve hukukun kaynağını irade dışı (doğal hukuk, tarihsel hukuk ve sosyolojik pozitivizm) sayan görüş olmak üzere iki kısma ayırabiliriz.⁷¹ Şimdi bu başlıkları kısaca açıklayalım.

a. Hukuku Bilinçli Bir İrade Ürünü Kabul Eden Görüş

Bu görüşü savunanlara göre hukuk bilinçli bir irade sonucunda oluşmuştur. Yani hukuku bilinçli bir irade düşünerek kurmuştur. Ancak bu bilinçli iradenin ne olduğu hususunda üç farklı görüş bulunmaktadır.⁷²

a.1. İlahî İrade

Bu görüşe göre hukukun kaynağı ilahî iradedir. Kuralların konulmasında da kaldırılmasında da tek yetkili merci ilahî iradedir. Tek kural koyucu Tanrı'dır ve koymuş olduğu bu kuralları da peygamberleri aracılığıyla insanlara bildirir. Dayanağı ilahi irade olmayan kurallar geçerli olarak kabul edilmez.⁷³

a.2. Beşerî İrade

⁷⁰ Yaman- Çalış, *İslam Hukuku*, 18.

⁷¹ Ömer Anayurt, *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003), 62.

⁷² Anayurt, *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları*, 62.

⁷³ Anayurt, *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları*, 62, 63.

Bu teoriye göre hukukun kaynağı beşerî iradedir. Bu görüşü savunanlar hukuku din ve ahlaktan bağımsız olarak ele alırlar. Buradaki beşerî irade de kimi zaman bir kral, kimi zaman bir hükümdardır.⁷⁴

a.3. Toplumsal Sözleşme

Bu görüşe göre ise insanlar hukukun bulunmadığı dönemlerde doğal yaşam halinde yaşıyorlardı ve bu muhtemel kaos ortamından çıkabilmek için de kendi aralarında bir sözleşme yaparak hukuk düzenine geçtiler.⁷⁵

b. Hukuku İrade Dışı Bir Ürün Kabul Eden Görüş

Bu görüş, hukukun kendiliğinden oluştuğunu, bilinçli bir irade sonucu ortaya çıkmadığını, insanların doğada bulunan kuralları keşfetmesinden ibaret olduğunu savunmaktadır. Bu görüşü savunanlar hukukun insan iradesinden bağımsız olarak oluştuğunu şu temellere dayandırmaktadır.⁷⁶

b.1. Doğal Hukuk Teorisi

Doğal hukuk görüşünü savunanlara göre hukuk insanın doğasında bulunmakta olup her zaman ve her yerde geçerlidir. İnsan aklıyla bu kuralları bulup ortaya çıkarmaktadır.⁷⁷

b.2. Tarihsel Hukuk Teorisi

Bu teoriye göre hukuk bilinçli bir irade sonucunda değil tarihsel süreçte kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Aynı dilde olduğu gibi hukuk da kendiliğinden doğup gelişmiştir.⁷⁸

b.3. Sosyolojik Pozitivizm:

Sosyal pozitivizm görüşünü savunanlara göre hukukun kaynağı toplumda yaşanan olaylar ve toplumsal kurumlardır.⁷⁹

2. Hukukun Sistematiği

Her disiplinin belli bir sistematiği olduğu gibi bilimsel bir disiplin olarak hukukun da kendine özgü bir sistematiği bulunmaktadır. Temel olarak hukuk, kendi içerisinde Kamu hukuku ve Özel hukuk olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kamu hukuku devlet ile birey ve devletler arası ilişkileri konu edinirken özel hukuk bireyler arasındaki

⁷⁴ Anayurt, *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları*, 63.

⁷⁵ Anayurt, *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları*, 64.

⁷⁶ Anayurt, *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları*, 64.

⁷⁷ Anayurt, *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları*, 65.

⁷⁸ Anayurt, *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları*, 65.

⁷⁹ Anayurt, *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları*, 65.

ilişkileri düzenlemektedir. Bu ayrımla ilgili farklı görüşler bulunmakla beraber öne çıkan görüşe göre özel hukukun alanına dahil olan kurallara bakıldığında bu kuralların eşitler arası ilişkileri düzenleyen yani kişiler arasındaki ilişkileri ve bir birey gibi devletin de diğer bireyle eşit konumda olduğu ilişkileri düzenleyen kurallar olduğu görülmektedir. Bu sınıflandırmalarla ilgili farklı görüşler bulunmakla beraber genel şemayı görmek için şu şekilde bir tasnif yapılabilir.⁸⁰

Kamu Hukuku

- 1. Devletler Hukuku (Uluslararası Hukuk):** Bir devletin diğer devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerini konu edinmektedir.
- 2. Anayasa Hukuku:** Devletin, şeklini, yapısını, görev ve yetkilerini, temel hak ve özgürlükleri konu edinmektedir.
- 3. İdare Hukuku:** Devlet yönetiminin teşkilat ve işleyişini, kişilerin idareyle olan ilişkilerini, kamu hizmetlerinin düzenlenmesini konu edinmektedir.
- 4. Vergi Hukuku:** Devletin vergi ilişkilerini konu edinmektedir.
- 5. Ceza Hukuku:** Toplumun düzenini bozacak, suç olarak kabul edilen filleri ve bunların yaptırımlarını konu edinmektedir.
- 6. Usûl Hukuku:** Mahkemelerin, anlaşmazlıkların çözümünde takip ettikleri yol ve yöntemlerle ilgili kuralları konu edinmektedir.⁸¹

Özel Hukuk

1. Medeni Hukuk: Medeni hukuk özel hukukun en geniş alanıdır. Bireyler arasındaki borç, miras, evlenme-boşanma ve eşya konularını incelemektedir. Bölümlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Kişiler Hukuku
- b) Aile Hukuku
- c) Miras Hukuku
- d) Eşya Hukuku
- e) Borçlar Hukuku

2. Ticaret Hukuku: Bireyler arasındaki ticari ilişkileri incelemektedir. Bölümleri şunlardır:

⁸⁰ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 20,21.

⁸¹ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 21,22.

- a) Ticari İşletme Hukuku
- b) Şirketler Hukuku
- c) Kıymetli Evrak Hukuku
- d) Sigorta Hukuku
- e) Deniz Ticaret Hukuku

3. **Devletler Özel Hukuku:** Bir ülkede yaşayan farklı ülke vatandaşlarının kendi aralarındaki ilişkilerde hangi ülkenin kurallarının esas alınacağını, anlaşmazlıklarda yetkili olan devletin hangisi olduğu gibi konuları incelemektedir.⁸²

3. Hukukun Özellikleri

Her ilmin birtakım özellikleri olduğu gibi hukukun da bazı özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerden bir kısmını aşağıda kısaca açıklayalım.

1. Hukuk toplumsal bir oluşumdur

Hukuk kuralları ister ortak bir inanç sonucunda kendiliğinden ortaya çıkmış olsun isterse de toplumun düzenini oluşturmak amacıyla belirli kişi veya kişiler tarafından ortaya konulmuş olsun insanların toplum halinde yaşamalarının doğal ve zaruri bir sonucudur.⁸³

2. Hukuk genel ve nesnel kurallardan oluşmaktadır

Hukuk kurallarının genel olmasından kasıt yürürlükte bulunduğu sürece kapsamına giren her tekil duruma, her olaya ve herkese karşı her zaman ve bir kez değil birçok defa uygulanabileceğidir.⁸⁴

3. Hukukun etkinliği devletle sağlanır

Devletin hukukun uygulanması noktasındaki etkisinden dolayı hukukçuların çoğunluğuna göre devlet kurumu olmadan hukuktan bahsedilemez. Gerek kuralların oluşturulması gerekse oluşturulan kuralların uygulanması hususunda güçlü bir irade veya zorlama bir gücün bulunması gerekmektedir.⁸⁵

4. Hukuk, yaptırımlara bağlanan kurallardan oluşmaktadır

⁸² Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 21,22.

⁸³ Cevdet Atay, *Hukuka giriş* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2012), 25.

⁸⁴ Atay, *Hukuka giriş*, 25.

⁸⁵ Atay, *Hukuka giriş*, 26.

Hukuk, devletin veya toplumun iradesini ortaya koyan, kendisine tabi olanlar için emirler içeren hukuk kurallarından oluşmaktadır. Bu kurallar bireylerin kendi irade ve istekleri doğrultusunda veya devlet tarafından uygulanırlar.⁸⁶

C. İslam Hukuku ve Modern Hukuk Arasındaki Temel Farklar

Fıkıh ve hukuk arasında kavramsal anlamda nasıl bir ilişkinin olduğu hususu, İslam hukuku tabirinin geliştirildiği XIX. yüzyılın sonlarından itibaren tartışılmaya başlamıştır.⁸⁷ Hukukun temel ilkelerine bakıldığı zaman esasında İslam hukukunun yazılı kaynaklarıyla uyum içerisinde olduğu görülmektedir.⁸⁸ Fıkıh ve hukuk arasında her ne kadar benzerlikler bulunsa da konu, amaç, kaynak vb. açıdan farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca biri diğerini kapsayacak genişliğe sahiptir.⁸⁹

Fıkıh ve hukuk arasındaki en temel farklardan biri hukukun beşerî kaynaklı, İslam hukukunun ise ilahi kaynaklı oluşudur. Nitekim İslam hukukunu oluşturan kurucu güç vahiydir. Bununla birlikte elbette İslam hukuku zaman içerisinde müçtehitler tarafından tedvin edilmiş, genişletilmiş ve sistemleştirilmiştir.⁹⁰ Ancak bu onun ilahi kaynaklı oluşuna engel değildir. Çünkü nihayetinde onların yaptıkları bütün çalışmalar Kur'an ve Sünnete dayanmaktadır.

İslam hukukunun kaynağının ilahi olmasının bir sonucu olarak bazı haklar sadece Allah hakkı olarak tanımlanmaktadır ve dokunulmazdır. Örneğin hırsızlık, zina gibi suçlarda tasarruf hakkı tamamen Allah'a aittir. Modern hukukun kaynağı ise beşerî olduğu için böyle bir tasarruf yetkisinden bahsetmek mümkün değildir.⁹¹

Hukuk, bireyin sadece diğer bireylerle olan ilişkilerini konu edinirken daha önce de bahsi geçtiği üzere fıkıh ise bunun yanı sıra kişinin Allah ve eşya ile olan irtibatını da konu edinmektedir. Ayrıca fıkıh, bireyin bütün beşerî ilişkilerini konu edinmektedir. Örneğin fakire yardım etmek, yalan söylemek gibi davranışların tamamı herhangi bir

⁸⁶ Atay, *Hukuka giriş*, 26.

⁸⁷ Talip Türcan, "Fıkıhtan İslâm Hukukuna -Fıkıhın İslâm Hukukuna Evrilme Süreci Üzerine Bazı Düşünceler-", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 16.

⁸⁸ Nurettin Şentürk, "İslam Hukuku ile Modern Hukukun Karakteristik Özellikleri ve Birbirinden Yararlanma İmkânı", *İlahiyat* 7 (30 Haziran 2022), 161.

⁸⁹ Türcan, "Fıkıhtan İslâm Hukukuna -Fıkıhın İslâm Hukukuna Evrilme Süreci Üzerine Bazı Düşünceler-", 20.

⁹⁰ Şentürk, "İslam Hukuku ile Modern Hukukun Karakteristik Özellikleri ve Birbirinden Yararlanma İmkânı", 162.

⁹¹ Şentürk, "İslam Hukuku ile Modern Hukukun Karakteristik Özellikleri ve Birbirinden Yararlanma İmkânı", 162.

ayrım yapılmaksızın fikhın alanına dahil edilmektedir. Hukuka baktığımızda ise bireyin beşerî ilişkilerinin bir kısmını düzenlediğini görmekteyiz.⁹²

Fıkıh, muhataba yansıyan fiilleriyle ilgili kuralların yanı sıra bizzat kişinin kendisini ilgilendiren kurallar da koyar. Yani kimsenin olmadığı, herhangi bir varlıkla iletişimin bulunmadığı bir yerde bile fıkıh bireyin kendisiyle ilgili kurallar koyar. Örneğin, kişi ölüm orucu tutamaz, malını telef edemez, altın veya gümüşten yapılmış bir kaptan yiyip içemez. Dışa yansımasa dahi zihinde ve kalpte planlanmış ve neredeyse yapma noktasına gelmiş niyet ve düşünceler dahi uhrevi sorumluluk açısından fikhın kapsamına girmektedir. Bunun aksine/buna karşılık hukuk ise kişinin sadece dışa yansıyan davranışlarıyla ilgilenmektedir.⁹³

Hukukun temel kavramları fikhın temel kavramlarına kıyasla oldukça dardır. Nitekim hukuk sadece emredici ve izin verici özellikte kurallar içerirken buna karşılık fıkıh, emir, nehiy ve ibaha türü kurallara ilave olarak bu kuralları tamamlayıcı özellikte olan mendup ve mekruh gibi hükümler de içermektedir.⁹⁴

İslam hukukunda birey için ideal olan hukuk ilahi adalettir. Bir Müslüman için mutlak adaletin gerçekleşeceği yer ahiret yurtdur. İslam dininin bu dünyada mutlak adaleti gerçekleştirme gibi çaba ve iddiası yoktur. İnsanlar buldukları bütün şartlara rağmen kendileri için en adil düzeni kurmak için gayret ederler. Beşerî hukukta ise adaletin gerçekleşmesi sadece bu dünyada olacak bir durumdur.⁹⁵

Fıkıhta karşılaşılan problemler kazuistik/meseleci yöntemlerle çözüme kavuşturulurken modern hukukta ise problemlerin çözümünde soyut yöntemler kullanılmaktadır. Yani fıkıhta karşılaşılan her problem için ayrı ayrı hüküm verilirken hukukta benzer yönler esas alınarak genel hükümler konulmaya çalışılmıştır.⁹⁶

Her iki hukuk sisteminin sistematiğine baktığımızda da aralarındaki farkı görebilmekteyiz. Nitekim İslam hukukunda konular ibâdât, muâmelât ve ukubât şeklinde sınıflandırılırken modern hukukta konular, kamu hukuku-özel hukuk şeklinde

⁹² Yaman, Ahmet. Çalış Halit İslam Hukuku. Türkan Talip, Fıkıh ve Hukuk –İslam Hukuku Kavramı Üzerine bir Değerlendirme-

⁹³ Ahmet Yaman- Halit Çalış, *İslam Hukuku* (Bilay (bilimsel Araştırma Yayınları), 2018), 22,23.

⁹⁴ Şentürk, “İslam Hukuku ile Modern Hukukun Karakteristik Özellikleri ve Birbirinden Yararlanma İmkânı”, 161; Talip Türkan, “Fıkıh ve Hukuk -İslam Hukuku Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme-”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi* 24 (2012), 21; Yaman- Çalış, *İslam Hukuku*, 23.

⁹⁵ Şentürk, “İslam Hukuku ile Modern Hukukun Karakteristik Özellikleri ve Birbirinden Yararlanma İmkânı”, 162.

⁹⁶ Şentürk, “İslam Hukuku İle Modern Hukukun Karakteristik Özellikleri Ve Birbirinden Yararlanma İmkânı”, 162.

iki kısma ayrılmaktadır.⁹⁷ Görüldüğü üzere modern hukukta ibâdât kısmı yani Allah-kul arasındaki ilişkilerin düzenlendiği bir bölüm bulunmamaktadır.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere fıkıh, hukuka göre daha geniş bir alanı düzenlemekte ve sadece emretme, izin verme gibi hükümlerle yetinmeyip aynı zamanda daha iyinin elde edilmesini hedeflemektedir. Ayrıca fıkıh hem kapsama alanı hem de yaptırım türü ve çeşitliliği açısından hukuktan daha zengin bir yapıya sahiptir.⁹⁸

⁹⁷ Şentürk, “İslam Hukuku İle Modern Hukukun Karakteristik Özellikleri Ve Birbirinden Yararlanma İmkânı”, 162.

⁹⁸ Türcan, “Fıkıhtan İslâm Hukukuna -Fıkhın İslâm Hukukuna Evrilme Süreci Üzerine Bazı Düşünceler”, 16.

İKİNCİ BÖLÜM
FIKHİN DÜNYEVİLEŞMESİNİN ZORUNLU GEREKÇELERİ VE/VEYA
OLUMLU YÖNLERİ

A. Fıkıhın Amel Alanına Tahsis Edilmesi

Nasslarda ve ilk dönemlerde fıkıh (tefakkuh fi'd-dîn), bir bütün olarak dini anlama ve hayata yansıtma çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre fikhî hükümler, ilahî mesajın inanç, amel ve ahlakî öğeler içeriyor olmasından dolayı bütünleşik mahiyette normatif değerlere karşılık gelmektedir. Ebû Hanîfe'nin fıkıh tanımına "amelen" kaydı konulmasıyla başlayan süreçle önce itikadî (kelamî) konular dışarıda tutularak *fikh-ı ekber* ve *fikh-ı asgar* şeklinde bir ayırım yapılmış, daha sonra ahlakî (tasavvufî) hususlar ayrıştırılarak *fikh-ı zâhir* ve *fikh-ı bâtin* şeklinde bir taksim yapılmıştır. Fıkıhın "amel" veya "zâhir" alanına tahsis edilmesi, ilmî ihtisaslaşmanın zorunlu bir sonucudur.⁹⁹

Fikhî hükümlerin görünür alana tahsis edilmesi, toplumun, amelin meşruiyet kaynağını, iman ve ahlaktan farklı olarak algılamasına yol açmıştır. Böylece fıkıh ilmi, itikadî ve ahlakî zeminden bağımsız olarak meşruiyeti/geçerliliği formalizm ve metodolojik tutarlılıkla kanıtlanır hale gelmiştir. Bu durum, Gazzâlî'nin ifadesiyle bir nevi dünyevî (seküler) ilim olarak algılanmaya başlamış ve özellikle toplum nezdinde hukuk kuralları gibi devlet ve/veya toplum gibi bir dış gücün dikte ettiği kurallar olarak görülme riskini beraberinde getirmiştir. Ancak buna rağmen fıkıh, herkes için ve her durumda etkili olmayan itikadi/ahlaki değerlere referans yerine objektif ve zahirî kurallara dayandırılarak daha etkili kurallar üretebilme kabiliyetine sahip olmuştur.¹⁰⁰ Mesela İmam Şâfiî niyet ve maksatların, gizliliği sebebiyle bilinemeyeceğini ve bunun sonucu olarak da dünyadaki hükümlere bir tesirinin olamayacağını dile getirmiştir.¹⁰¹ Bu değişim, günümüz hukuk biliminde de etkili olan formalizm, hilecilik, yetkinin kötüye kullanılması, kanıtlanamayacak türden suçların artmasına kapı aralasa da hukuki güvenliği ve istikrarını sağlamaya yardımcı olmuştur.¹⁰²

⁹⁹ Talip Türcan, "Fıkıh ve Hukuk -İslam Hukuku Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme-", *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, sy. 24 (2012), ss. 20-21; Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 129.

¹⁰⁰ İbrahim Özdemir, "Fıkıhın Beşeriliği Meselesi Ya Da İçtihadı Hükümlerin Dini Değeri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVI/2* (2014), 392; Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 129.

¹⁰¹ eş-Şâfiî, *el-Üm*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990, c. VII, s. 313; Saffet Köse, "Teşekkül Devrinde 'Fıkıhın Dünyeviliği' Fikri ve Günümüzdeki Yansımaları", *İLAM Araştırma Dergisi*, c. II, sy. 2 (1997), s. 198.

¹⁰² Ali Bardakoğlu, "Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması" 35 (2017), 69.

B. Teorik Sistematik Fıkıh Anlayışının Güçlenmesi

Fıkıh usûlü müstakil bir ilim dalı olarak hicri II. asrın sonlarından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Alana dair ilk eserlerin bu dönemde görülmeye başlaması fıkıh usulü kurallarının daha önceki zamanlarda mevcut olmadığı anlamına gelmemektedir. Aslında bu kurallar yazılı olmasa da fukahanın zihninde yer almaktaydı.¹⁰³ Ancak serbest içtihat faaliyetlerinden dolayı toplumda farklı uygulamaların çoğalması, usul ve yöntemle ilgili ciddi tartışmaların yaşanması, Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey ayrışması ve bunların yanında mezheplerin teşekkülüyle beraber hem mezhepteki fūrū' hükümlerin sıhhatini ortaya koymak hem de daha sonraki hükümlerin istinbat metotlarını göstermek amacıyla usul eserleri kaleme alınmaya başlanmıştır.¹⁰⁴ Görüldüğü üzere fıkıh usulü sistematik bir bütünlük oluşturma, toplumun huzurunu hukuki istikrarını sağlama, din hakkında rastgele konuşmayı engelleme, ileride oluşacak problemlerin çözüm yollarını sunma gibi amaçlar gütmektedir.

Fıkıhın sistemleşmesi ve mezheplerin de teşekkülüyle beraber fukaha mezhep sistematiğini koruma, gelecek olan eleştirileri önleme gibi sebeplerden dolayı daha çok teorik alana yoğunlaşmışlardır. Bu durum da fıkıhın toplumsal boyutunun göz ardı edilmesine ve ikrah altında boşama, gaibin nikahı gibi neredeyse toplumsal düzeni tehdit edebilecek konularda tam anlamıyla çözümlerin üretilmemesine neden olmuştur.¹⁰⁵

C. Tasarruflarda İç İradeden Şekilciliğe/Zâhire Yönelme

Fıkıhın dünyevileşmesinin yansımalarından biri de tasarruflarda iç iradede şekilciliğe yönelme yani fıkıhın amel alanıyla sınırlandırılıp nassların anlaşılması hususunda lafza daha fazla önem verilmesidir. Şekilcilik modern hukukta “formalizim” ve “biçimcilik” olarak da ifade edilmektedir.¹⁰⁶ İslam hukukunda şekilcilik tasarruflarda iç iradede daha fazla şekli yönün esas alınması anlamında kullanılmaktadır. Elbette ki özellikle de akit ve tasarrufların dışa yansıyan/şekilsel bir yönü bulunmaktadır. Ancak bu yönün kişilerin maksatlarını/iç iradelerini geri planda bırakacak, önemsenmeyecek kadar ön

¹⁰³ Ali Yüksek- Yusuf Gökalp, “Ehl-i Sünnetin Fıkıh Usûlü Anlayışı”, *Scientific Journal of Faculty of Theology* 29 (26 Aralık 2020), 15.

¹⁰⁴ Abdurrahman Haçkalı, “Fıkıh Usul İlminin Doğuşu ve Gelişimi”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İmi Dergisi* I/1-2 (2006), 85,86.

¹⁰⁵ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 115.

¹⁰⁶ *Yeni Hukuk Lügati ve Hukuk Terimler Sözlüğü*, “Şekilcilik” (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1964).

plana çıkartılması hîle-i şer'iyye şeklinde ifade edilen kanuna karşı hilelere sebep olmaktadır. Fıkhın dünyevileşmesinin yansıması olarak ele aldığımız şekilcilikten kastımız da bu tür şekilciliktir.

Hadislere bakıldığında birçok konuda bireylerin beyanlarını, somut delilleri dikkate almanın gerekliliği belirtilmektedir.¹⁰⁷ Nitekim taabbüdi özellikteki hükümlerde şekil esas alınmaktadır. Örneğin ihramdan çıkacak birinin hiç saçı bulunmasa da saçını tıraş ediyor gibi yapması böyledir. Bunun gibi hükmün amacının yerine getirilebilmesi için şekilsel yönün yapılması gereken yerlerde elbette ki şekli yönün korunması gerekmektedir. Ancak kişinin iç iradesine aykırı olmasına rağmen zahire uygunluğun dikkate alınması şekilciliğin olumsuz tarafına tekabül etmektedir.¹⁰⁸

Fıkhî hükümlerde zahir (dışa yansıyan irade) ile batının (iç iradenin) birbiriyle çelişmesi halinde hangisinin kabul edileceği konusu fukaha arasında ihtilaf konusudur. Nitekim kişinin beyanının esas alınmasını belirten nassların yanında kişinin iç iradesinin önemini vurgulayan nasslar da bulunmaktadır.¹⁰⁹ İlk dönemlere bakıldığında birçok konuda fukahanın kişinin kastını esas aldığına dair örnekleri görmekteyiz. Hülle uygulaması, maraz-ı mevt halinde boşama konuları bunlara örnek olarak verilebilir. Ancak son yüzyıllarda şekilci anlayışın ön plana çıktığı görülmektedir.¹¹⁰

Kişilerin eylemlerinin bir dünyevi bir de uhrevî hükmünün bulunduğu, dünyada verilen hükümlerde zahirin esas alınacağını, niyetleri sadece Allah'ın bileceğini bu nedenle de bu anlamdaki hükmü sadece O'nun vereceği anlamına gelen fıkhın dünyeviliği düşüncesini sistemleştiren/ temsil eden ilk kişi İmam Şâfiî'dir. İmam Şâfiî bu konuyu *el-Ümm, er-Risâle ve İhtilâfî'l-Hadîs* gibi eserlerinde ele almış, fıkhın dünyevi bir ilim olduğunu savunmuş ve konuyla ilgili delillerini sıralamıştır.¹¹¹ Şu ifadeleri bu konudaki anlayışını açıkça ortaya koymaktadır:

¹⁰⁷ Buhârî, "Diyât" 2; "Meğâzî" 45; Müslim, "İmân" 158-159. Konuyla ilgili özellikle şu hadis örnek olarak verilebilir: "Biz zâhire bakarak hüküm veririz, insanların iç hallerine bakıp buna göre hüküm vermek Allah'a aittir" (bk. Aclûnî, I, 192).

¹⁰⁸ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 119, 120.

¹⁰⁹ Müslim, "İmâre", 155; Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", 1

¹¹⁰ Cemil Liv, "İslam Fıkhında Zâhri-Bâtînî İrade Ayrımının Hukukî İşlemlere Etkisi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 181-200.

¹¹¹ Saffet Köse, "Teşekkül Devrinde 'Fıkhın Dünyeviliği' Fikri ve Günümüzdeki Yansımaları", *İLAM Araştırma Dergisi* 2/2 (1997), 195.

“Kabul ettiğim esas şudur: Şekil itibariyle (zahiren/görünüşe göre) şeriata uygun olarak meydana gelmiş her akit sahihtir. Herhangi bir şüphe (töhmət) veya alışveriş yapanların arasındaki bir âdet sebebiyle onu iptal etmem ve görünüşe göre sahih olması dolayısıyla onu geçerli sayarım. Alışveriş yapanların -niyetleri ortaya çıktığında- akdi fasit kılacak bir niyetle akit yapmalarını ise mekruh görürüm.”¹¹²

İmam Şafî’ye göre niyeti kişinin kendi içinde olduğundan bilinmesi mümkün değildir ve onlar dikkate alınamaz. Zira kişi niyet ettiği şeyi bazen yapar bazen de yapamaz. Bu nedenle beyanı bırakıp kişinin amacını, niyetini araştırıp ona göre hüküm vermeye çalışmak Kitap ve Sünnete aykırı bir tutumdur. Çünkü bunları sadece Allah bilir. Kişinin beyanının aksine hüküm vermek de onun bilgisini iddia etmektir.¹¹³ Bu görüşlerinin bir yansıması olarak hükümleri “ahiretteki hükümler” ve “dünyadaki hükümler” olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.¹¹⁴

İmam Şafî’nin bu anlayışına göre yapılan işlemin fikhen sahih oluşuyla dinen caiz oluşu aynı şeyler değildir. Şekilsel olarak aranan şartlar bulunduğu sürece yapılan işlemler dünyevi açıdan geçerlidir ve sonuç doğurur. Ancak şekilsel şartlar bulunmakla beraber yapılan işlemle kanun koyucunun yasakladığı bir şeye ulaşılma isteniyorsa bu dinen doğru kabul edilmemektedir. Fakat buradaki maksadın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği kesin olarak bilinemeyeceğinden hüküm verirken maksada itibar edilemez.¹¹⁵

Bu anlayışa göre fakih sadece nassın metnine odaklanmalı ve kişilerin maksatlarını ortaya koyan sözleriyle yetinmelidir. Ancak bilindiği üzere akit ve tasarruflardaki niyetler bireylerin beyanlarıyla anlaşılabilirdiği gibi toplumda sıklıkla rastlanılan durumlardan hareketle de anlaşılabilir. Bu nedenle fakihin bulunduğu toplumu iyi bir şekilde gözlemlemesi ve yapılan işlemlerin dış unsurlarını da dikkate alması gerekmektedir. Bu anlayış fakihin gözlem yapma düşüncesini engellediği gibi fiki alanla dinî alanın birbirinden ayrılmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda şekilci

¹¹² Ebû Abdullah Muhammed b.İdris b. Abbas Şafî, *el-Ümm* (Beyrut: Daru’l-Marife, 1973), VII-VIII/313.

¹¹³ Ebû Abdullah Muhammed b.İdris b. Abbas Şafî, *el-Ümm* (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1990), V/71.

¹¹⁴ Şafî, *el-Ümm*, 1973, VII-VIII/268, 269,276.

¹¹⁵ Saffet Köse, “Teşekkül Devrinde ‘Fıkhın Dünyevîliği’ Fikri ve Günümüzdeki Yansımaları”, *İLAM Araştırma Dergisi* 2/2 (Aralık 1997), 198.

düşüncenin sedd-i zerâi ve maslahat gibi yöntemleri kullanmamasının altında da bu anlayış bulunmaktadır.¹¹⁶

D. Siyasal Yapının Güçlenmesi

Bilindiği üzere fıkıhın en önemli özelliklerinden biri de onun vahiy kaynaklı olmasıdır. Ancak bu durum fıkıhın siyaset kurumundan tamamen bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir.¹¹⁷ Nitekim İslam tarihinde din-siyaset ilişkileri birçok probleme sebep olmuş önemli konulardan birisidir.¹¹⁸ Fıkıh ile siyaset kurumu arasındaki ilişkiye bakıldığında şöyle bir süreç ortaya çıkmaktadır:

Hız. Peygamber ve dört halife döneminde din ve devlet ayrımı ortaya çıkmamışken Emevî saltanatı ile birlikte ilmi temsil eden “ulema” ile iktidarı temsil eden umera arasındaki ilişki ve mücadele önem kazanmıştır. Hız. Peygamber döneminde onun dinî ve siyasî otoritesi açık bir şekilde görülmektedir. Kur’an-ı Kerim’de peygambere itaatin emredilmesi, karşılaşılan problemlerde kendisine müracaat edilmesi de bu durumu göstermekte ve Hız. Peygamber’in otoritesini pekiştirmektedir. Dinî ve siyasî otoritedeki bu tek merkezilik Hız. Peygamber’in vefatından sonra Raşit Halifelerle beraber devam etmiştir. Halifeler kamu adına ve kamu yararını dikkate alarak görevlerini devam ettirdiler. Bu da hukuki birliğin halifeler döneminde de sağlanmasına ve meşruiyetin kazanılmasına katkı sağlamıştır. Ancak Emevî dönemiyle beraber sonraki halifelerin dini meşruiyetlerini kazandıklarını söylemek oldukça zordur. Sonraki dönemlerde farklı grupların devlet yönetiminden dışlanması, halka karşı zulüm ve baskıların gerçekleşmesi fukahanın siyasetten uzaklaşmasına sebep olmuşsa da¹¹⁹ fukaha görüşlerini açıkça ifade etmekten ve yeri geldiğinde iktidarı eleştirmekten geri durmamışlardır.¹²⁰ Zamanla yönetimin meşruiyetinin tartışmalı hale gelmesiyle bu problemi çözmek amacıyla yöneticiler halk içerisinde itibarı olan fukahanın desteğini almaya çalışmış¹²¹ ve görüşlerini devletin resmi görüşü yapmayı

¹¹⁶ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 121, 122.

¹¹⁷ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 126.

¹¹⁸ Hasan Ayık, “Din- Devlet İlişkileri Bağlamında İslâmî Cemaatlerin Devletle İlişkileri Üzerine”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/24977 (01 Ocak 2016), 62.

¹¹⁹ Adem Çaylak- Rabia Nur Kartal, “İslam Siyasi Tarihinde Bilgi (Ulema)-İktidar (Umera) İlişkisi: Ebu Hanife Örneği”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31 Aralık 2019).

¹²⁰ Ahmet Yaman, *İslam Hukukunun Oluşum Süreçlerinde Siyaset Hukuk İlişkisi* (Esra Yayınları, 1999), 97.

¹²¹ Ayık, “Din- Devlet İlişkileri Bağlamında İslâmî Cemaatlerin Devletle İlişkileri Üzerine”, 65.

teklif etmişlerdir.¹²² Ancak çeşitli sebeplerden dolayı fukaha böyle bir uygulamayı kabul etmemiştir.

Fukaha bazı dönemlerde siyasi baskılara maruz kalsa da görüşlerini açıkça ifade etmekten geri durmamışlardır. Ancak Nizamiye Medreseleri'nin kurulup fıkıh eğitiminin de devlet kontrolüne geçmesi fukahanın siyasetle ilişkisini etkilemiştir. Bununla beraber hükümet müftülüğünün oluşturulması da siyasetten uzak duran fukahanın toplumdaki etkisinin azalmasına sebep olurken diğer taraftan siyaset kurumu güç kazanmıştır.¹²³ Nitekim yöneticilerin “zıllullah”, “velâyet-i âmme” gibi unvanlar kullanmaları buldukları konumu kutsallaştırmış ve neredeyse hesap sorulamaz hale getirmiştir.¹²⁴

Fıkıhın dünyevileşmesine etki eden faktörlerden biri de resmi mezhep uygulamasıdır. Abbasilerde olduğu gibi Osmanlılarda da kadılar Hanefi idi ve Hanefi mezhebine göre fetva verirlerdi. Zaruri durumlarda başka bir mezhebe göre de hüküm vermeleri mümkündü. Ancak Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) şeyhülislamlığı döneminde vermiş olduğu fetvayla¹²⁵ beraber sadece Hanefi mezhebine göre hüküm vermeleri emredildi.¹²⁶ Bu durum fıkıhın siyasete yaklaşmasına ve kaynağının siyaset kurumu gibi algılanmasına sebep olmuştur.¹²⁷ Nitekim modern hukuk gibi algılanmasından dolayı da günümüzde de belli yaptırımlara rağmen fıkhi hükümlerin ihlal edildiği ve bu hükümlere karşı hileler geliştirildiği görülmektedir.¹²⁸

E. Sekülerleşmenin Artması

Batıda ortaya çıkıp tüm toplumları az veya çok etkileyen bu sürecin bizim toplumumuzdaki en belirgin olduğu dönemler Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçtir.

¹²² M. Yaşar Kandemir, “el-Muvatta’”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2020), 31/414.

¹²³ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 127.

¹²⁴ Bardakoğlu, “Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, 2017, 65.

¹²⁵ Ahmed Akgündüz, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları (Fetava-yı Ebussuud Efendi)* (Prof. Dr. Ahmet Akgündüz) (Osav, 2018).

¹²⁶ Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti'nin Resmi Mezhebi” (Erişim 09 Mayıs 2023).

¹²⁷ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 128.

¹²⁸ Zahir Kızmaz, “Ortadoğu Ülkelerinde Suç Oranlarına Genel Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (31 Ocak 2016), 225-236.

Bu dönemde din giderek referans olmaktan çıkmış ve özel alana hasredilmiştir. Bu süreç özellikle Cumhuriyet'ten itibaren daha da yoğunlaşarak devam etmiştir.¹²⁹

Sekülerleşmeyle birlikte teolojik yönetim biçimi yerini laik yönetime, tanrının merkezde olduğu dünya anlayışı yerini insanın merkezde yer aldığı dünya anlayışına, feodalite yerini kapitalist anlayışın hâkim olduğu bir üretim şekline, kırsal nüfus yerini kentsel nüfusa bırakmıştır. Yine genel olarak sekülerleşmenin toplum üzerinde oluşturduğu değişikliklere bakacak olursak şunları sıralayabiliriz: Sosyal ve siyasal hayat içerisinde belli bir sınıfın öne çıkması, halihazırda var olan toplumsal yapıların değişmesi gerektiği düşüncesi, toplumsal değerlerin -din, örf ve adet, gelenek- insanların gelişmesinde, özgürleşmesinde bir engel teşkil ettiği anlayışının ortaya çıkması ve bilimin “mutlak doğru bilgi” olarak kabul edilmesi.¹³⁰

Sekülerleşmenin toplumsal, kurumsal ve bireysel olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Toplumsal boyut dinin toplumsal etkisini kaybetmesini, kurumsal boyut dinin sosyo-kültürel otoritesinin zayıflaması ve faaliyet alanının sınırlandırılmasını, bireysel boyut ise kişinin bireysel olarak dinle ilişkisinin zayıflaması ve ibadetlerde bir azalmanın oluşmasını ifade etmektedir.¹³¹

Toplumsal sekülerleşme modernleşme sürecinin de etkisiyle dini düşüncenin toplum üzerindeki etkisini kaybetmesini ifade etmektedir. Bu durum aynı zamanda din ve ahlak ile oluşan cemaatten toplum modeline geçişi de oluşturmaktadır. Din, devletle beraber toplumsal yapıyı belirleyici bir güce sahipken sekülerleşmeyle beraber bu etkisi azalmaya başlamıştır. Nitekim modernleşme öncesinde dini düşünce toplumu her yönüyle kuşatmışken modernleşme ve sekülerleşmeyle beraber rasyonel düşünce dinin yerini almaya başladı.¹³²

Kurumsal boyut ise dinin toplumda var olan işlevlerinin sekülerleşmeyle beraber hukuk, ekonomi, sağlık gibi kurumlar arasında paylaşılması anlamına gelmektedir. Bu

¹²⁹ Mustafa Tekin, “Batı’da Sekülerlik ve Türkiye Müslümanlığının Seküler İçerimleri”, *İnsan & Toplum Dergisi (The Journal of Human & Society)* 2/4 (30 Aralık 2012), 189.

¹³⁰ Şehide Mutlu, “Erol Güngör’de Modernleşme ve Sekülerleşme İlişkisi”, *7. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- IV (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler- Sosyal Politikalar- Sosyoloji - Tarih)* (İstanbul: İlem, 9-12 Mayıs), 222, 223.

¹³¹ Fatih Yaman, “Sekülerleşmeyi Türkiye Modernleşmesi Üzerinden Okumak”, *Tarih Okulu Dergisi* 15/57 (2022), 1322.

¹³² Yaman, “Sekülerleşmeyi Türkiye Modernleşmesi Üzerinden Okumak”, 1323.

durum sonucunda din de tıpkı bu kurumlar gibi sadece kendi sınırları içerisinde işlev görmeye başlamıştır.¹³³

Toplumsal sekülerleşmenin kişi üzerindeki etkisi anlamında kullanılan sekülerleşmenin bireysel boyutu ise kişinin yapıp ettiklerinde dini ne kadar dikkate aldığıyla ilgilidir. Bireysel boyuta göre sekülerleşme kişide zihinsel olarak uzaklaşmaya ve bunun devamında da ibadetlerde görünür bir azalmaya sebep olmaktadır. Burada kişinin dinle olan ilişkisinin bir anda değil tedrici olarak zayıflaması kastedilmektedir.¹³⁴

Müslüman toplumlarda görülen bu değişim, dinin toplum üzerindeki kontrolünün daha sınırlı hale gelmesini beraberinde getirmiştir. Bu durum fıkıhın ahlaki ve itikadi gücünün toplum üzerindeki etkisinin giderek azalması anlamına gelmektedir. Bunun bir sonucu olarak, dini kaygılar ve toplumsal otokontrol sistemi giderek zayıflamış, buna mukabil fukaha, kişilerin diyanetine bırakılan birçok hususta devlet gücüne dayalı maddi yaptırım olan hükümler ortaya koymayı gerekli görmeye başlamıştır. Sonuç olarak fıkıh daha fazla dünyevi bir karaktere bürünmeye başlamıştır..¹³⁵

¹³³ Yaman, “Sekülerleşmeyi Türkiye Modernleşmesi Üzerinden Okumak”, 1323.

¹³⁴ Yaman, “Sekülerleşmeyi Türkiye Modernleşmesi Üzerinden Okumak”, 1324.

¹³⁵ Denis Shestopalets- Çev. Talip Demir, “İslam’ın Sekülerleşmesi: Kapsamlı Bir Analize Doğru”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 17/1 (30 Haziran 2017), 459.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FIKHİN DÜNYEVİLEŞMESİNİN OLUMSUZ YÖNLERİ

Fıkıhın zaman içinde dünyevi bir ilim olarak algılanmasının bazı olumlu sonuçları olsa da olumsuz yönleri daha fazladır. Fıkıhın modern toplumlardaki hukuk kurumuna benzer bir şekilde algılanmasına neden olan bu hususlar ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

A. Fıkıhî Hükümlerin Dayandığı İtikadî ve Ahlakî Boyutun Zayıflaması

Fıkıhın amel alanına tahsis edilerek itikadi ve ahlaki konuları ilgi alanı dışında bırakması, İslami ilimlerin tasnif edilmesi ve sınırlarının belirlenmesi açısından zorunlu ve ilmi gelişim açısından da inkâr edilemez bir öneme sahiptir. Bununla birlikte fıkıh ilminin amel alanına tahsis edilmesi onu besleyen itikadi ve ahlaki damarların zayıflamasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum, sahip olduğu itikadî ve ahlakî zeminden bağımsız olarak fıkıhın meşruiyetinin/geçerliliğinin formalizm ve metodolojik tutarlılıkla kanıtlanır hale gelmesi anlamına gelmektedir. Ali Bardakoğlu'nun "ahlâkın fıkıh kuralları arasında buharlaşması" şeklinde ifade ettiği bu durum, usûlî kurallara şeklî uygunluğun fıkıhî kuralların meşruiyeti için tek başına yeterli olduğu düşüncesine ve arkasındaki itikadî ve ahlakî boyutun önemsizmiş gibi algılanmasına neden olmuştur.¹³⁶

B. Farklı Dindarlık Düzeylerine İmkân Vermeyen Bir Anlayışın Benimsenmesi

Dünyevileşmeye sebep olan hususlardan biri de fakih tarafından dindarlıkla ilgili farklı anlayışlara imkân verilmemesi ve ideal gördüğü bir din anlayışının topluma mutlak doğru olarak sunulmasıdır. Bilindiği üzere İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren dinle ilgili farklı uygulamalara fırsat verilmiştir.¹³⁷ Ancak zamanla bu anlayış yerine fıkıhî hükümlerin bağlayıcılığını eşit gören, farklı anlayışları dikkate almayan ve ideal olarak gördüğü dini anlayışı topluma mutlak doğru gibi sunan bir anlayış öne çıkmıştır. Halbuki fukaha fıkıhî hükümleri bağlayıcılık derecelerine göre sınıflandırmışlardır.¹³⁸ Örneğin mekruh kavramı yapılan eylemin sadece dinî anlamdaki bir hükmü değil aynı zamanda örfteki durumunu ifade etmek için de kullanılabilir. Yani fıkıh literatüründe kullanılan mekruh kavramı yalnızca dayandığı şer'i delildeki delaletin

¹³⁶ Ali Bardakoğlu, "Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması", *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 35 (2017), 91.

¹³⁷ Bünyamin Erul, "Sahabenin Sünnet'e Bağlayıcılık Açısından Bakışları", *İslâmî Araştırmalar* X/1 (1997), 59-61.

¹³⁸ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 144.

kapalı olmasından dolayı ortaya çıkmaz. Bununla beraber toplumsal düzeni bozacak, toplum tarafından hoş görülme, sakınılması hususunda fayda görülen davranışlar da mekruh olarak görülebilmektedir. Aynı şekilde mendup kavramı da benzer hususlarla mekruh kavramının karşısında yer almaktadır. İşte mekruh ve mendup gibi kavramlar tamamen taabbüdî bir hüküm gibi değişime ve gelişime kapalı olarak kabul edilirse adâp ve ahlakî da geliştirme ve yenileme imkânı daraltılmış olur.¹³⁹

Müftünün fetva verirken dikkat etmesi gereken hususlara bakıldığında da yine konuyla ilgili olarak şunlar göze çarpmaktadır:

Müftü bir konuyla ilgili fetva verirken fazla katı ya da fazla yumuşak hareketlerden kaçınmalıdır. Çünkü bu davranışlar toplumda çözülmesi zor problemlere sebep olabilmektedir. Verilen fetva müstefî için uygulanması zor bir çözüm sunuyorsa kişi verilen hükmü uygulayamayacak belki de bundan dolayı dinden uzaklaşacaktır. Nitekim Hz. Peygamber (sav) “kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz”¹⁴⁰ buyurmaktadır. Elbette ki gösterilen aşırı müsamaha da kişinin dini hassasiyetini kaybetmesine sebep olabilir. Bu nedenle müftü fetva verirken itidali tercih etmelidir. İmam Şafî’nin de ifade ettiği üzere fetva isteyen kimse bir hastaya, müftü de bir doktora benzer. Nasıl ki doktor hastanın durumuna göre ilaç yazarsa müftü de müstefînin bulunduğu durumu dikkate alarak fetva vermelidir. Nitekim bu tür örnekler Hz. Peygamber’in hayatında çokça rastlanmaktadır.¹⁴¹

Günümüzde görülen başka bir husus da bir şekilde fikhin bütün hükümlerinin aynı düzeyde uygulanmasının beklenmesidir. Bu anlayış da “kazaî hüküm-diyânî hüküm” ayrımının dikkate alınmamasının bir sonucudur. Halbuki İslam hukukunda suçların ifşa edilmesi hoş karşılanmamış topluma zarar verecek bir durum olmadığı takdirde açıkça işlenmeyen suçlar araştırılmamıştır.¹⁴²

¹³⁹ Bardakoğlu, “Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, 2017, 82.

¹⁴⁰ Buhari, “İlim”, II

¹⁴¹ Fahrettin Atar, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1995), 12/493.

¹⁴² Hilal Özey, *İslâm Ceza Hukukunun Temel Prensipleri* (Ankara: İksad, 2019), 63,64.

Din konusunda kolaylığın esas olmasına rağmen zaman zaman ihtiyat adına da dinin tasdik etmeyeceği ve ifrat derecesine varan dindarlık anlayışları görülmektedir.¹⁴³ Bazen bu anlayışlar takva adına idealleştirilip topluma sunulmaya çalışılmaktadır. Halbuki Şeriat'ın belirlediği yükümlülük, meşruiyet, mübah alanı çizilen sınırlara dikkat edildiği sürece takva alanını da ifade etmektedir. Bu alanı Şâri' Teâlâ çizdiğine göre burada onun rızasının olmayacağı düşüncesiyle hukukun meşruiyet alanını daraltmamak gerekir.¹⁴⁴ Aksine böyle bir tutum yerine fukahanın kolaylaştırıcı hükümlerini kullanarak farklı çözüm yolları bulması daha doğru olacaktır.¹⁴⁵

C. Fukahanın Topluma Nüfuz Edecek Bir Dil Geliştirememesi

Fakih tarihte, bir hukukçudan farklı olarak, toplum içinde örnek bir kişi olarak kabul edilmiştir. Toplum içerisinde yaşayarak onların problemleriyle yakından ilgilenme ve bu problemlere çözümler bulma durumunda olan fakih bulunduğu toplumun müftüsü, yeri geldiğinde aile dostu yeri geldiğinde bir nevi sırdaşı olmuştur.¹⁴⁶ Ancak zamanla teorik fıkıhın gelişmesi ve toplumsal yönün zayıflamasıyla beraber fukahanın topluma kurduğu bağ zayıflamaya başlamıştır. Mesela günümüzde fıkıh alanında yapılan akademik çalışmaların çoğunun günümüz toplumlarına bakan yönü zayıftır. Bu da fukahanın içinde yaşadıkları topluma göre bir dil geliştirme ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca fukahanın birçok probleme daha önce verilmiş fetvalar ekseninde çözüm getirme çabaları hem din ile toplum arasındaki mesafenin büyümesine hem de dinî hayat ile günlük hayatın birbirinden farklı iki alan gibi düşünülmesine yol açmıştır.¹⁴⁷

Günümüzde fukahanın topluma nüfuz edememelerinin sebeplerinden birisi de toplumun gündeminde olan mevzularla ilgili görüş bildirmemeleridir. Halbuki önceki dönemlerde fukaha hemen hemen bütün toplumsal sorunlarla ilgili görüş bildirmişlerdir. Şimdilerde ise fukahanın çoğunluğu toplumun gündeminde olan fıkhi konularla ilgili görüşlerini beyan etme hususunda çekimser durmakta ve bununla

¹⁴³ Ali İhsan Pala, "Bir Dindarlık Algısı Olarak 'İhtiyatî Tutum'un Fıkıhî Tahlili", *Uluslararası Yanlış Algılar ve Doğru İslam Sempozyumu Bildirileri* (Bir Dindarlık Algısı Olarak 'İhtiyatî Tutum'un Fıkıhî Tahlili, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016), 411.

¹⁴⁴ Ahmet Yaman, "Fakih ve Ahlâk- Fıkıh Etiği Üzerine Bazı Notlar-", *Usûl İslam Araştırmaları* 26 (Aralık 2016), 16, 17.

¹⁴⁵ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 145.

¹⁴⁶ Abdullah Kahraman, "Fakihin Toplumsal Rolü" 24 (2012), 95, 96.

¹⁴⁷ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 135.

beraber bu gibi konularda tartışmaya girmenin akademisyenliğe uygun olmadığını düşünmektedirler.¹⁴⁸ Sonuç itibariyle fukaha, topluma nüfuz etme ve toplumu ikna etme çabası gütmeyi için, fikhi kurallar modern toplumlarda içten uyulması gereken kurallar olmaktan çıkıp toplumsal/kültürel gerekçeler veya devlet baskısı ile uyulması gereken kurallara dönüşmektedir.

D. Fakihin Modern Düşüncenin Etkisinde Kalması

Fıkıhın dünyevileşmesinin sebeplerinden biri de fakihin Müslüman toplumların hassasiyetlerinden uzaklaşmasına sebep olan modern düşüncenin etkisinde kalmasıdır. Bilindiği üzere fıkıh ilmi sosyal olayları konu edinmektedir. Bu olayların arkasında da onu besleyip şekillendiren zihni, manevi, kültürel ve tarihî boyutları bulunmaktadır. Fakihin karşılaştığı meseleleri çözüme kavuştururken bunları da göz önünde bulundurması gerekmektedir. Günümüzde ise fukahanın Batılı/modern düşüncenin etkisi altında kaldığı görülmektedir. Bu dönemde fukahanın çözüm aradığı konulara bakıldığında bunlardan bir kısmının modernleşme sürecinin ürettiği sorunlar olduğu bir kısmının da daha önceki dönemlerde hiç gündeme gelmeyen konular olduğu görülmektedir. Verilen fetvalara bakıldığında da modern baskının büyük oranda etkili olduğunu ve verilen fetvaları ve içtihatları “gizli faktör” sıfatıyla belirlemiş olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim verilen fetvalar usul ve şekil yönünden sıkıntı oluşturmaları da fetvada modern faktörün ne derece etkili olduğuna dikkat etmek gerekmektedir. Çünkü zamanla modern düşüncenin ürettiği problemlere arkasındaki amaç ve değer farkına dikkat edilmeden geleneksel fıkıh mantığıyla fetvalar verilmektedir.¹⁴⁹ Konuya örnek olarak futbolcuların ağır işlerde çalışan işçilere kıyasla Ramazan ayında meslekleri gereği oruç tutmayabilecekleri fetvası, yine bu bağlamda bazı estetik ameliyatlara¹⁵⁰ ya da faizli işlemlere cevaz verilmesinin sosyal gerekçelere dayandırılması örnek olarak verilebilir.

Burada fakihî yanılta husus geleneksel usule göre aykırı bir iş yapmamış olmasının verdiği rahattır. Halbuki her dönemde olduğu gibi modern dönemde de fetva verirken bağlamdan haberdar olmak gerekmektedir. Aksi halde -yukarıda verilen

¹⁴⁸ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 137,138.

¹⁴⁹ Ali Bulaç, “Tedit ve Modernizasyon Arasında Fakih”, *Diyanet Dergisi* 242 (Şubat 2021), 10; Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 143.

¹⁵⁰ “Din İşleri Yüksek Kurulu : Dini Bilgilendirme Platformu” (Erişim 20 Ağustos 2023).

örneklerde de görüldüğü üzere- şekle uygunluğu esas alınarak birçok modern talebe cevaz verilebilir. Şayet fakih modern dünyayla ilgili yeterli bilgiye sahip değilse “bilinç” hususunda da sıkıntı yaşayabilir. Çünkü modernite fakihin bilincini de büyük oranda etkilemektedir. Bunu belirleyen de modern dünyaya eleştirel bir bakış açısıyla bakıp bakmadığıdır. Elbette ki modern dünyaya tamamen teslim olmak doğru olmadığı gibi tamamen reddetmek de sağlıklı değildir. Ancak eleştirel bir bakış açısıyla bakılmadıkça da fakihin bilincini şekillendiren şey modernizm olacaktır.¹⁵¹

E. Verilen Fetvalarda Belirsizlik ve Karmaşanın Olması

Günümüzde dini konularda gerekli yeterliliğe sahip olmayan kişilerin halkın büyük kesimini etkilediğini görebilmekteyiz. Bu kişiler radyo, televizyon vb. dinî konularla ilgili görüşlerini dile getirmektedirler.¹⁵² Bir kısmı klasik fıkhıta yer alan her türlü hükmü kutsallaştırıp aktarmakta, diğer bir kısmı oluşan fıkıh müktesebatını tamamen yok sayarak doğrudan nasslara yönelmekte ve bir kısmı da modern hukuk kurallarıyla fıkıhi hükümleri harmanlayıp yeni hükümler ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bunun sonucunda da halk fıkhın tümüyle sübjektif yorumlardan ibaret olduğu ve fıkıhi hükümlerde, fakihin dünya görüşü, kültürel yapısı, siyasi görüşü hatta şahsi amaçları gibi dünyevi saiklerin belirleyici olduğu yönünde bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Bu kişilerin belirli bir usul/mezhep takip etmemeleri verilen hükümleri daha da karmaşık hale getirmektedir.¹⁵³ Son tahlilde fıkıhi birikimin çoğunluğu içtihadı dayalı ve içtihad da zanni bir bilgi değeri taşısa da mukallid açısından her fıkıhi hüküm ilahidir ve bağlayıcıdır. Eskilerin ifadesiyle mukallidin dini müftinin sözünden ibaret olması gerekirken fikhî bilgi, günümüzde dünyevi bir bilgi olarak algılanarak eleştiri konusu edilebilmektedir.

F. Hîle-i Şer’iyyenin Amaç Dışı Kullanılması

Fıkhın dünyevileşmesinin sonuçlarından biri de hîle-i şer’iyyenin amaç dışı kullanılmasıdır. Klasik literatüre bakıldığında hiyel veya hîle-i şer’iyye kavramlarının olumlu manada kullanıldığı ve bugünkü kanuna karşı hîle kavramıyla kastedilen anlamdan farklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle İslam hukuku açısından hîle-i

¹⁵¹ Bulaç, “Tecdit ve Modernizasyon Arasında Fakih”, 12.

¹⁵² Mustafa Yıldırım, “Fikhî Bilgilerin Hayata Yansıtılması Bağlamında Din Görevlileri”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXII (2005), 101.

¹⁵³ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 157.

şer'iyye kavramıyla kanuna karşı hile kavramlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir.¹⁵⁴

Kanuna karşı hile, hukukun meşru görmediği bir şeyi yine hukukun kurallarını kullanarak elde etmeye çalışmak anlamına gelmektedir. Kanuna karşı hilede birey kanuna uygun olarak yaptığı işlemle hukuken uymak zorunda olduğu hükmü ihlal etmektedir. Hîle-i şer'iyye ise kelime olarak fikhi/şer'i bir çare, bir çıkış yolu anlamına gelmektedir. Terim olarak ise meşru olan sonuçlara ulaştıran vasıtalar demektir. Yani hîle-i şer'iyyede Allah'ın koyduğu ahkam ihlal edilmeden yine onun koymuş olduğu hükümler dahilinde var olan sıkıntıdan bir çıkış yolu bulmayı başka bir ifadeyle meşru vasıtalarla yine meşru sonuçlara ulaşmak amaçlanmaktadır.¹⁵⁵

Görüldüğü üzere hîle-i şer'iyyede şer'i hükmü ihlal etmekten kaçınma söz konusuysen kanuna karşı hilede ise şer'i hükmü ihlale yönelme söz konusudur. Ne var ki zahiren hukuka uygun olan uygulamalarla meşru olmayan sonuçlara ulaşmak amaçlansa bile kişinin niyetine, maksadına göre asıl hükmü Allah'ın vereceği, insanların ise şekli hususlara göre hüküm vermekle yükümlü oldukları, hukuki istikrarın ve güvenin sağlanması için şekli kuralların dikkate alınması gerektiği şeklinde özetlenebilecek olan bu düşünce zamanla kanuna karşı hile anlamında kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵⁶

Özellikle aile hukuku ve iktisat alanlarında yaygınlaşan hîle-i şer'iyye uygulamalarına bazen ibadet alanında da rastlamaktayız. Örneğin orucunu bozmak isteyen kişinin kefareten kurtulabilmek için orucunu önce unla bozması ve böylece kefareten kurtulması meşru görülebilmektedir. Yine uzun yaz günlerinde oruç yükümlülüğünden kurtulmak isteyen birinin seferi olarak kabul edilecek uzaklıkta bir yere tatile gitmesi, zekâtтан kaçınmak veya istediği bir yere zekât verme amacıyla şartlı hibe yoluna başvurulması bu örnekler arasında zikredilebilir. Bu tür hileli yollarla yapılan işlemlerin, şekilsel olarak fıkha uygun hale getirilmiş olsa da dinin ruhuna uygun olmadığı açıktır.

¹⁵⁴ Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hîle-i Şer'iyye* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 50.

¹⁵⁵ Köse, *İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hîle-i Şer'iyye*, 50, 106, 109.

¹⁵⁶ Bardakoğlu, "Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması", 2017, 78.

G. Yanlış Görüşlerin Fıkha/Dine İsnad Edilmesi

Toplumun fıkha olan güvenini olumsuz anlamda etkileyen ve fikhın dünyevileşmesine neden olan durumlardan biri de İslam'ın genel ilkelerine ve ruhuna aykırı olan görüşlerin fıkıh adına savunulmasıdır. Nitekim günümüzde kendisinde fetva verme yetkisi gören kişilerden bazıları klasik fıkıh geleneğini kabul etmekle beraber bazı hükümleri yeni gördükleri hadis rivayetlerine ters düştüğünü düşünerek bu hükümleri bırakıp rivayeti esas almakta, bazıları nasslarda bulunan bazı kavramları bulunduğu bağlamdan ayrı değerlendirmekte, bazıları da fıkıh usulüne bağlı bir şekilde yüzyıllar içerisinde oluşan fikhî birikimi hiç dikkate almadan dahası bu müktesebatı dinin bozulmuş şekli olarak kabul edip kendi düşüncelerine ve algılarına göre ayet ve hadislerden doğrudan hüküm çıkarmaya çalışmaktadırlar.¹⁵⁷

Toplumun dinî değerlerden uzaklaştıran temelsiz birçok görüş bulunmaktadır. Burada bunlardan bazılarını yer verelim. Örneğin çok eşlilik, kadınların dövülmesi, miras paylaşımı, recm, kısas gibi birçok konunun fikhın genel düşüncesinden bağımsız bir şekilde ele alınması modern dönem insanının zihnini meşgul etmektedir. Yine cihad ayetlerini bulunduğu bağlamdan kopararak dinî referans olarak gösteren DAİŞ gibi örgütler, hiçbir ayırım gözetmeden yaptıkları zulümlere dini bir kılıf uydurmaktadırlar. İslam hukukunun kabul etmediği yöntemlerle insanlara işkenceler uygulayıp bunu da şer'i ceza olarak görmektedirler. Halbuki insanların kucaklarında bombalarla, toplu şekilde tarama halinde öldürülmeleri, araçlarla ezilmeleri, yüksek yerlerden atılmak suretiyle infazları ne Kur'an'ın cihad ayetleriyle ne de Hz. Peygamber'in bu yöndeki tutumlarıyla örtüşmektedir.¹⁵⁸

Bu tür davranışlar, dinin temel ilkelerinin amacını ve dinî bilgiyi anlamadaki yetersizlik, yanlış din anlayışı ve bunlarla ilgili yöntemsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu da toplumda fikhî hükümlere karşı yanlış bir tutumun gelişmesine sebep olmaktadır.

¹⁵⁷ Ahmet Yaman, "Yeni Zamanlarda Fetvaya Ne Oldu? Günümüz Fetvalarında Görülen Bazı Yöntem Sorunları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13/25-26 (2015), 11; Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 159.

¹⁵⁸ Naim Döner, "Kur'an'a Göre Cihad ve Terör", ed. Fikret Karaman (İslam ve Yorum, Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), II/224.

H. Fıkha ve Fakihe Olan Güvenin Azalması

Sekülerleşmenin İslam dünyasında görülen önemli sonuçlarından biri de daha önce zikredilen durumların da etkisiyle fıkha ve fakihe duyulan güvenin zayıflamasıdır. Bu durumun en önemli yansımalarından biri din-toplum ilişkisinin zarar görmesidir. Nitekim bu öneminden dolayı geçmiş dönemlerde fukahanın korunmasına büyük önem verilmiş; bulunduğu konum itibariyle ilmi ve ahlaki liyakati göstermesi açısından icâzetinin ve eğitim aldığı hocaların silsilesinin bulunmasına ehemmiyet gösterilmiştir. Nitekim özellikle kargaşa dönemlerinde halk kendi dönemindeki fukahaya güvenme hususunda daha temkinli davranmış ve daha güvenilir kabul ettiği geçiş dönemlerindeki fukahanın görüşlerine yönelmiştir.¹⁵⁹ Ancak oryantalist ve modernist yaklaşımlar önceki dönemlerdeki fukahaya olan güveni de sarsmaya başlamıştır. Bu süreçte çoğunluk mezheplere bağlılığını devam ettirmekle beraber zaman zaman halk şüphe duymaya başlamış ve bu da mezheplerin otoritesini zayıflatmıştır.¹⁶⁰

Fıkha ve fakihe olan güvenin zayıflamasında üç nedenden bahsedebiliriz. 1- Fıkıh mirasımıza ve sistematığına karşı gösterilen olumsuz tutumlar, 2- Fıkıhın güncel problemleri çözme hususunda yeterli görülmemesi, 3- İtikadî, amelî ve ahlaki açıdan fukahanın güvenilir görülmemesi.¹⁶¹

Toplumun fıkha ve fakihe olan güveninin azalmasının temel sebeplerinin başında fıkıh mirasımıza ve sistematığına karşı oluşturulan modernist/oryantalist söylemler gelmektedir. Bunlar genellikle “yeni bir usûl arayışı”, “Kur’an’a dönme” gibi söylemlerle gündeme gelmektedir. Bu yaklaşımlar da Müslümanların her yönden geri kaldığı ve bunun da sebebinin eski anlayışlara bağlı kalmaları olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bundan dolayı bu görüşleri savunanlara göre hem Kur’an-ı Kerim hem de diğer bütün kaynaklar geçmiş ulemanın yaptığı hiçbir şey dikkate alınmadan yeniden ele alınmalıdır. Müslümanların bugün yaşadıkları problemleri mezhep imamlarına dolayısıyla klasik usûl anlayışına dayandırırılar.¹⁶² Yapılan bu tür

¹⁵⁹ Taha Cabir Alvâni, “Fıkıhta Kriz ve İctihad Metodolojisi”, çev. Menderes Gürkan, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (Nisan 2006), 125, 126.

¹⁶⁰ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 153, 154.

¹⁶¹ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 154.

¹⁶² Mehmet Erdem, “Yeni Usul Arayışlarının Arka Planı ve Problemleri Üzerine”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2002), 76. Bu konuya örnek olarak Hüseyin Atay’ın şu sözleri verilebilir: “Bugüne kadar, Kur’an ve hadislere hep mezhep kurucularının gözüyle bakılmıştır. Bugün de öyle. Bugün İslam toplumlarının geri kalmışlık nedeni Kur’an olmayıp, mezhep kurucularının ve fakihlerin

tartışmalar da zamanla toplumun zihninde fihhi hükümlerin sahihliğini şüpheli hale getirmektedir. Yine hadislerin dindeki yeri, bilgi değeri gibi tartışmalar da fihhi bilgilerin temel kaynaklarını sarsmaktadır.¹⁶³

Toplumun fıkha ve fakihe olan güveninin sarsılmasının temel sebeplerinden ikincisi ise fikhın güncel problemleri çözüme kavuşturma hususunda yetersiz görülmesidir. Günlük hayatta karşılaşılan fihhi problemlerin çözülememesi toplumun fıkha ve fakihe olan bakışını olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁶⁴

Toplumun fihhi değerlere ve fakihe duyduğu güveni etkileyen üçüncü unsur fakihi itikadî, amelî ve ahlaki yönden güvenilir kabul etmemesidir. Konuyla ilgili olarak Abdullah Kahraman'ın ideal fakihi tanımladığı şu cümleleri hatırlamak yerinde olacaktır:

“Ancak fakih sadece bir bilgi adamı değildir. Onun esas önemli tarafı bilgisini tamamlayan, derinleştiren, anlamlı ve semereli kılan yönüdür. Şüphesiz bu yön, fakihin bildiği ile amel etmesi, teorik bilgisini pratiğe taşıyabilmesi ve davranışlarıyla insanlara örnek olmasıdır. Bu boyut, bir taraftan fakihin şahsını ve onun ürettiği bilgiyi güvenilir hale getirirken, bir taraftan da fakihe irfanî bir boyut kazandırmaktadır. Böylece fakih İslam medeniyetini temsil eden "alim" prototipinin üç temel boyutu olan burhâni (akli), beyâni (nakli) ve irfâni (hissi) boyutları şahsında bulundurmuş olmaktadır.”¹⁶⁵

Görüldüğü üzere fakihin halkın gözünde güvenilir olmasının temel sebebi sadece bilgili olması değil bildiği ile amel etmesi, karşılaştığı problemler karşısındaki davranışları ve tutumlarıdır. Son dönemlerde kullanılan dilin öfkeli, ayrıştırıcı, hırçın ve ideolojik olması, toplum nezdinde önemli bir yere sahip olan kişilerin, temel değerlerinin değersizleştirilmesi de fakihe ve fıkha olan bakış açısını olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁶⁶

bize tanıttığı İslam'dır. Doğrudan Kur'an'a başvurmakla bu yanlışlardan kurtulabiliriz. Belki o zaman bir zihniyet değişmesi mümkün olur.” Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar V* (Ankara: Semih Ofset, 1995), 11.

¹⁶³ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 154.

¹⁶⁴ Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 155.

¹⁶⁵ Kahraman, “Fakihin Toplumsal Rolü”, 94.

¹⁶⁶ Bardakoğlu, “Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, 2017, 80; Kumaş, *İslam Hukuk Sosyolojisi*, 156.

Fıkha ve fakihe güveni zedeleyen bir başka husus ise uzmanlar arasında kalması gereken konuların herkese açık bir şekilde ve sık sık ilim adamına yakışmayan bir üslup ve yöntemle tartışılması, dine ve fukahaya olan güvenin azalmasına yol açabilmekte toplum nezdinde fikhın dini karakterinin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Ramazan Korkut, “Klasik Fetva Usulü Işığında Sanal Kaynaklarda Fetva Problemi”, *İslam ve Yorum* V, ed. Harun Bekiroğlu, Demir, Öztürk, Tabanlı Serkan, Mehmet, Muhammed Nur Ali (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2021), I/373-375.

SONUÇ

Nasslarda ve İslam'ın ilk dönemlerde fıkıh, bir bütün olarak dini anlama (tefakkuh fi'd-dîn) ve hayata yansıtma çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda bakıldığında ilahi mesajın itikadi, amelî ve ahlaki öğeleri içermesinden dolayı fıkhi hükümler bütünleşik mahiyette değerler içermektedir. Ebû Hanîfe'nin fıkıh tanımına konulan “amelin” kaydıyla başlayan süreçte önce itikadî (kelamî) konular dışarıda tutularak *fikh-ı ekber* ve *fikh-ı asgar* şeklinde bir ayırım yapılmış, daha sonra ahlakî (tasavvufî) hususlar ayrıştırılarak *fikh-ı zâhir* ve *fikh-ı bâtın* şeklinde bir taksim yapılmıştır. Fıkıhın “amel” veya “zâhir” alanına tahsis edilmesi, ilmî ihtisaslaşmanın zorunlu bir sonucudur.

İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar fıkıh kavramı birkaç kez mefhum değiştirmiş ve bu değişim bugün yaygın bir şekilde kullanılan İslam Hukuku tabiriyle daha da açık hale gelmiştir. Günümüzde İslam hukuku kavramı bazen fıkıh kavramıyla aynı içerikte, bazen de muamelatla ilgili hükümleri belirtmek için hukuk kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Fıkıh ve hukuk arasında konu, amaç, kaynak ve kapsam açısından farklılıklar bulunmasına rağmen aralarında benzerlikle kurulmuştur. Bugün olduğu gibi geçmişte de fıkıhın hukuk gibi dünyevi bir ilim olduğu yönünde eleştirilen ciddi tezler ortaya atılmıştır. Bu konuda klasik dönemlerde öne çıkan isim Gazzalî (v. 505)'dir. Günümüzde ise Abdülkerim Suruş, İhsan A. Bagby, Saffet Köse, Murat Şimşek ve M. Salih Kumaş gibi bazı akademisyenler çalışmalarında bu konu üzerinde durmuşlardır.

Fıkıhın dünyevileşmesi olarak değerlendirilen bu değişim bir yönüyle zorunlu hatta faydalı bir durum olarak görülürse de çoğunlukla olumsuz bir sürece işaret etmektedir. Bu bağlamda fıkıhın amel alanına tahsis edilmesi, teorik sistematik fıkıh anlayışının güçlenmesi, tasarruflarda iç iradeden ziyade dış irade ve şekilciliğe değer atfedilmesi, siyasal yapının güçlenmesi ve toplumsal hayatta sekülerleşmenin artmasına bağlı olarak fıkıhın dünyevileşmesi zorunlu ve/veya olumlu bir değişim olarak görülebilir. Buna mukabil, fikhî hükümlerin dayandığı itikadi ve ahlaki boyutun zayıflaması, farklı

dindarlık düzeylerine imkan verilmemesi, fakihin topluma nüfuz edecek bir dil geliştirememesi, fakihin modern düşüncenin etkisi altında kalması, verilen fetvalarda belirsizlik ve karmaşanın olması, hile-i şer'iyenin amaç dışı kullanılması, yanlış görüşlerin fıkha isnad edilmesi ve fıkha/fakihe güvenin azalması ise dünyevileşmenin olumsuz sebep ve tezahürleri olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Beyrut-Lebanon: Dar al-Marefah, 9. Basım, 2012.
- Akgündüz, Ahmed. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları (Fetava-yı Ebussuud Efendi) (Prof. Dr. Ahmet Akgündüz)*. Osav, 2018.
- Anayurt, Ömer. *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 4. Basım, 2003.
- Apaydın, Hacı Yunus. *Fıkıhın Kaynakları Nass ve İctihat*. Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2018.
- Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV, 1995.
- Atay, Cevdet. *Hukuka giriş*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 1. bs., 2012.
- Atay, Hüseyin. *Kur'ana Göre Araştırmalar V*. Ankara: Semih Ofset, 1995.
- Ayık, Hasan. "Din - Devlet İlişkileri Bağlamında İslâmî Cemaatlerin Devletle İlişkileri Üzerine". *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/24977 (01 Ocak 2016), 62-77. <https://doi.org/10.22466/acusbd.263585>
- Bakıllani, Ebubekr Muhammed b. et-Tayyib. *Takrib ve'l-irşad*. 3 Cilt. BEyrut, Müessesetü'r-Risale., 2012.
- Bardakoğlu, Ali. "Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması" 35 (2017), 51-94.
- Bardakoğlu, Ali. "Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması". *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 35 (2017), 51-94.
- Beşer, Faruk. "Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi". *Usûl: İslam Araştırmaları* 5 (2006), 33-62.
- Bulaç, Ali. "Tecdit ve Modernizasyon Arasında Fakih". *Diyanet Dergisi* 242 (Şubat 2021), 7.
- Cabir Alvâni, Taha. "Fıkıhta Kriz Ve İctihad Metodolojisi". çev. Menderes Gürkan. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (Nİsan 2006), 123-140.
- Çaylak, Adem - Kartal, Rabia Nur. "İslam Siyasi Tarihinde Bilgi(Ulema)-İktidar(Umera) İlişkisi: Ebu Hanife Örneği". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. <https://doi.org/10.35343/kosbed.641869>
- Demir, Yıldız - Peşe, Ahmet M. "İslam Hukuku Sistematiği ve Literatürü". *İslam Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Döner, Naim. "Kur'an'a Göre Cihad ve Terör". ed. Fikret Karaman. II/209-237. Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017.

- Ekinci, Ekrem Buğra. “Osmanlı Devleti’nin Resmi Mezhebi”. Erişim 09 Mayıs 2023. <https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=1190&osmanli-devleti%27nin-resmi-mezhebi>
- Erdem, Mehmet. “Yeni Usul Arayışlarının Arka Planı Ve Problemleri Üzerine”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2002), 71-86.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. Ensar Neşriyat, 2022.
- Erul, Bünyamin. “Sahabenin Sünnet’e Bağlayıcılık Açısından Bakışları”. *İslâmî Araştırmalar* X/1-2-3 (1997), 59-68.
- Haçkalı, Abdurrahman. “Fıkıh Usul İlminin Doğuşu ve Gelişimi”. *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İmi Dergisi* I/1-2 (2006), 83-95.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheratu’l-Luğa*. 3 Cilt. Beyrut: Daru’l-İlm li’l-Melayin, 1987. https://www.ilimkapisi.com/cemheretul-luga-d8acd985d987d8b1d8a9-d8a7d984d984d8bad8a9_205636.html
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed. *İ’lamu’l-Muvakkiin An Rabbil âlemîn*. Kahire: Daru’l-Hadis, ts.
- Kahraman, Abdullah. “Fakihin Toplumsal Rolü” 24 (2012).
- Kahraman, Abdullah. “Şer’i Deliller”. *İslam Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Muvatta”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/414-417. Ankara: TDV, 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muvatta>
- Karaman, Hayreddin. *Yeni Gelişmeler Karşısında İslam Hukuku*. İstanbul: İz Yayıncılık, 6. Basım, 2011.
- Karaman, Hayrettin. “Fıkıh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. XIII. İstanbul. Erişim 17 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fikih>
- Kızmaz, Zahir. “Ortadoğu Ülkelerinde Suç Oranlarına Genel Bir Bakış”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (31 Ocak 2016).
- Korkut, Ramazan. “Klasik Fetva Usulü Işığında Sanal Kaynaklarda Fetva Problemi”. *İslam ve Yorum V*. ed. Harun Bekiroğlu, Demir, Öztürk, Tabanlı Serkan, Mehmet, Muhammed Nur Ali. I/373-408. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2021.
- Köse, Saffet. *İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hile-i Şer’iyye*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Köse, Saffet. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 14. Basım, 2019.
- Köse, Saffet. “Teşekkül Devrinde ‘Fıkhın Dünyevîliği’ Fikri ve Günümüzdeki Yansımaları”. *İLAM Araştırma Dergisi* 2/2 (Aralık 1997).
- Köse, Saffet. “Teşekkül Devrinde ‘Fıkhın Dünyevîliği’ Fikri ve Günümüzdeki Yansımaları”. *İLAM Araştırma Dergisi* II/2 (1997), 195-220.
- Köse, Saffet. “Teşekkül Devrinde ‘Fikhin Dünyevîliği’ Fikri Ve Günümüzdeki Yansımaları”. *İLAM Araştırma Dergisi* 2/2 (1997), 195-220.

- Kuduri, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer b. Hamdan. *Kuduri*. İstanbul, 1217.
- Kumaş, M. Salih. *İslam Hukuk Sosyolojisi*. Ensar Neşriyat, 2022.
- Liv, Cemil. "İslam Fıkıhında Zâhri-Bâtînî İrade Ayrımının Hukukî İşlemlere Etkisi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 181-200.
- Mevsili, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud. *İhtiyar li talili'l-muhtar*. Mısır: Mahedu'l-ezher, 1986.
- Mutlu, Şehide. "Erol Güngör'de Modernleşme ve Sekülerleşme İlişkisi". 7. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - IV (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler - Sosyal Politikalar - Sosyoloji - Tarih)*. İstanbul: İlem, 9-12 Mayıs.
- Özay, Hilal. *İslâm Ceza Hukukunun Temel Prensipleri*. Ankara: İksad, 2019.
- Özdemir, Recep. "Özel Hukuk-Kamu Hukuku ve Şahsî Hak-Aynî Hak Ayrımına Göre İslâm Hukukunun Sistematiğinin Değerlendirilmesi". *The Journal of Academic Social Science Studies* 3/Number: 44 (01 Ocak 2016), 385-385. <https://doi.org/10.9761/JASSS3154>
- Pala, Ali İhsan. "Bir Dindarlık Algısı Olarak 'İhtiyatî Tutum'un Fıkıhî Tahlili". *Uluslararası Yanlış Algılar ve Doğru İslam Sempozyumu Bildirileri*. 411-431. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016.
- Rağıb el-İsfahani. *Müfredât: Kur'ân kavramları sözlüğü*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.
- Shestopalets, Denis- DemiR, Çev. Arş. Gör. Talip. "İslam'ın Sekülerleşmesi: Kapsamlı Bir Analize Doğru". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 17/1 (30 Haziran 2017), 455-479. <https://doi.org/10.30627/cuilah.326650>
- Şâfîî. *el-Üm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410.
- Şafîî, Ebu Abdullah Muhammed b.İdris b. Abbas. *el-Ümm*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1973.
- Şafîî, Ebu Abdullah Muhammed b.İdris b. Abbas. *el-Ümm*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1990.
- Şentürk, Nurettin. "İslam Hukuku İle Modern Hukukun Karakteristik Özellikleri Ve Birbirinden Yararlanma İmkânı". *İlahiyat* 7 (30 Haziran 2022), 155-165.
- Tekin, Mustafa. "Batı'da Sekülerlik ve Türkiye Müslümanlığının Seküler İçerimleri". *İnsan & Toplum Dergisi (The Journal of Human & Society)* 2/4 (30 Aralık 2012). <https://doi.org/10.12658/human.society.2.4.M0051>
- Türcan, Talip. "Fıkıh ve Hukuk -İslam Hukuku Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme-". *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi* 24 (2012), 19-25.
- Türcan, Talip. "Fıkıh ve Hukuk -İslam Hukuku Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme-". *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 24 (2012), 19-25.
- Türcan, Talip. "Fıkıhtan İslâm Hukukuna -Fıkıhın İslâm Hukukuna Evrilme Süreci Üzerine Bazı Düşünceler-". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 11-22.

- Türcan, Talip. *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramsal Analiz ve Geçerlilik Sorunu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Yaman, Ahmet. “Fakih ve Ahlâk- Fıkıh Etiği Üzerine Bazı Notlar -”. *Usûl İslam Araştırmaları* 26 (Aralık 2016).
- Yaman, Ahmet. “Fıkıhın Mahiyeti, Özellikleri ve Toplumsal Yürürlüğüne Etki Eden Bazı Yöntemleri”. *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi* 24 (2012), 11-37.
- Yaman, Ahmet. *İslam Hukukunun Oluşum Süreçlerinde Siyaset Hukuk İlişkisi*. Esara Yayınları, 1999.
- Yaman, Ahmet. “Yeni Zamanlarda Fetvaya Ne Oldu? Günümüz Fetvalarında Görülen Bazı Yöntem Sorunları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13/25-26 (2015), 9-36.
- Yaman, Ahmet - Çalış, Halit. *İslam Hukuku*. Ankara: Bilay (Bilimsel Araştırma Yayınları), 2018.
- Yaman, Ahmet - Çalış, Halit. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2014.
- Yaman, Fatih. “Sekülerleşmeyi Türkiye Modernleşmesi Üzerinden Okumak”. *Tarih Okulu Dergisi* 15/57 (2022), 1315-1338. <https://doi.org/10.29228/Joh.57637>
- Yıldırım, Mustafa. “Fıkıhî Bilgilerin Hayata Yansıtılması Bağlamında Din Görevlileri”. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XXII* (2005), 95-106.
- Yüksek, Ali - Gökalp, Yusuf. “Ehl-i Sünnetin Fıkıh Usûlü Anlayışı”. *Scientific Journal of Faculty of Theology* 29 (26 Aralık 2020), 7-25. https://doi.org/10.52754/16947673_2020_29_1
- Zertürk, Hidayet. “Fıkıh ve Şeriat Kavramları Bağlamında İslam Fıkıhının Beşeriliği Konusu”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 14 (2019), 481-526.
- Zuhayli, Vehbe. *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi (10 Cilt Büyük Boy)*. 10 Cilt. Risale, 1990.
- “Din İşleri Yüksek Kurulu : Dini Bilgilendirme Platformu”. Erişim 20 Ağustos 2023. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/2945/estetik-ameliyatin-dini-hukmu>
- Yeni Hukuk Lügati ve Hukuk Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1964.